PRAYAAS

# PRAYAAS TIMES

CA CAPSULE
JUNE SECOND WEEK
**UPSC/MPSC 2025-26**
**(मराठी माध्यम)**

# PRAYAAS Times CA Capsule June Week 2- for MPSC/UPSC-2025-26

## By Dhananjay Khade

# अनुक्रमणिका

*मुख्य परीक्षा* ........ *5*

*GS-1* ........ *5*

*स्टेट ऑफ वर्ल्ड पॉप्युलेशन अहवाल* ........ *5*

भारताविषयीचे निष्कर्ष: ........ 5

तुम्हाला माहीत आहे का? ........ 6

प्रजनन स्वातंत्र्यासाठी आधुनिक आव्हाने: - ........ 6

शिफारसी: अधिकार-आधारित दृष्टिकोनासाठी पाच प्रमुख स्तंभ (उपाय) ........ 7

निष्कर्ष: ........ 7

UNFPA: ........ 7

*GS 2* ........ *8*

*चौथा भारत-मध्य आशिया संवाद:* ........ *8*

मध्य आशिया क्षेत्र: ........ 9

संबंधांचे प्रमुख स्तंभ: ........ 9

प्रमुख आव्हाने: ........ 10

पुढील मार्ग: ........ 11

निष्कर्ष: ........ 11

*GS 2* ........ *12*

*भारतातील मानसिक आरोग्यसेवा* ........ *12*

भारतातील मानसिक आरोग्य: प्रमुख आकडेवारी: ........ 12

खराब मानसिक आरोग्याचा परिणाम: ........ 12

मानसिक आरोग्यसेवेतील आव्हाने: ........ 13

शासकीय उपक्रम: ........ 13

जागतिक उपक्रम: ........ 13

पुढील मार्ग: ........ 14

निष्कर्ष: ........ 14

*GS 3* ........ *15*

*जी. डी. पी. आधारभूत वर्षात (बेस) सुधारणा* ........ *15*

आधारभूत वर्ष म्हणजे काय? ........ 15

सुधारणेची आवश्यकता: ........ 15

मूलभूत सुधारणेतील आव्हाने: ........ 16

महत्त्व: ........ 16

पुढील मार्ग: ........ 16

निष्कर्ष: ........ 16

*GS 4* ........ *18*

*केस स्टडी-राजकीय परिणामांसाठी तपास संस्थांचा गैरवापर* ........ *18*

नैतिक समस्या: ........ 18

*केस स्टडी 2: एका हवालदाराची बनावट वैद्यकीय कागदपत्रे:* ........ *18*

नैतिक समस्या:- ........ 18

*सरावासाठी मुख्य परीक्षा प्रश्न:* ........ *19*

*UPSC आणि MPSCप्रीलिम्स लक्षवेध -* ........ *20*

*UMEED पोर्टल* ........ *20*

भारतातील तीव्र गरिबी: ........ 20

केरळची वन्यजीव कायद्यातील दुरुस्तीची मागणी: ........ 20

एनव्हीस्टॅट्स इंडिया 2025: ........ 19

अर्नाळा ........ 19

आयुष निवेश सारथी पोर्टल: ........ 19

प्रधानमंत्री सुरक्षित मातृत्व अभियान: ........ 20

हींग: ........ 20

शांगरीला संवाद:- ........ 21

हिमालयीन लॉग टेल्ड मायोटीस ........ 21

अन्नसुरक्षेसाठी कृषी क्षेत्रातील महिला: ........ 21

हवामान बदल कामगिरी निर्देशांक 2025: ........ 22

एक्सियम )Axiom - (4 अभियान: ........ 22

फुएगो ज्वालामुखी: ........ 23

राजा भाबूत सिंग: ........ 23

एम्परर पेंग्विन: ........ 23

DIGIPIN: ........ 24

क्रॉपिक )CROPICउपक्रम: ( ........ 24

प्रसूती लाभ ........ 25

भारतातील थेट परकीय गुंतवणुकीचा ओघ: ........ 25

ग्लोबल इकॉनॉमिक प्रॉस्पेक्ट्स रिपोर्ट 2025: ........ 26

विस्तारित प्रक्षेपक) दीर्घ कालावधी हायपरसॉनिक क्रूझ क्षेपणास्त्र-ET-LDHCM:( ........ 26

प्रोजेक्ट विष्णू: ........ 26

युद्धाभ्यास खान क्वेस्ट: ........ 26

फिशिंग कॅट .......... 27
कोरिंगा वन्यजीव अभयारण्य: .......... 27
मॉन्ट्रियल अधिवेशन 1999 (एम .सी .99) .......... 27
ब्लॅक बॉक्स: .......... 28
होर्टोकीसैरंग मार्ग:- .......... 28
जागतिक लिंग अंतर निर्देशांक 2025: .......... 29
रीआर्म युरोप रेडीनेस)2030): .......... 29
संयुक्त राष्ट्र महासागर परिषद 2025: .......... 30
*MPSC प्रीलिम्स लक्षवेध .......... 31*
*राष्ट्रीय बातम्या: .......... 31*
भारतातील पहिले ईकचरा पुनर्वापर उद्यान- .......... 31
बिबट्याची राजधानी: .......... 31
तात्काळ आरक्षणासाठी आधार ओ .टी .पी .अनिवार्य: .......... 31
भारतातील पहिले पाण्याखालील संग्रहालय : .......... 31
*आंतरराष्ट्रीय बातम्या: .......... 31*
पोसन पोया: .......... 31
ऑपरेशन रायझिंग लायन * .......... 32
*नियुक्तीच्या बातम्या: .......... 32*
टीइंडियाने रोहित शर्माला ब्रँड ॲम्बेसेडर म्हणून पुन्हा नियुक्त केले: .एल .सी . .......... 32
टीरबी शंकर: .......... 32
सत पाल भानू: .......... 32
*क्रीडा बातम्या .......... 32*
पोर्तुगालने नेशन्स लीग चॅम्पियन्सचा मुकुट पटकावला: .......... 32
UEFA नेशन्स लीग:- .......... 32
कार्लोस अल्काराझ: .......... 33
रोलँड गॅरोस 2025 (फ्रेंच ओपन- मधील विजेते: ( .......... 33
अरविंद चितांबरम: .......... 33
एमधोनी .एस .ः: .......... 33
वर्ल्ड टेस्ट चॅम्पियनशिप: .......... 33
*पुरस्कार: .......... 34*
राष्ट्रीय ईप्रशास-न पुरस्कार 2025 *: .......... 34
*महत्त्वाचे दिवस: .......... 34*
बालमजुरीविरोधी जागतिक दिन 2025: .......... 34

बिरसा मुंडा यांची 125 वी पुण्यतिथीः ........ 34

*प्रिलीम्स सराव प्रश्न* ........ *35*

PRAYAAS

# मुख्य परीक्षा

# GS-1

## स्टेट ऑफ वर्ल्ड पॉप्युलेशन अहवाल

**बातमीचा संदर्भ (TH):**

- संयुक्त राष्ट्र लोकसंख्या निधीचा (UNFPA) 'द रिअल फर्टिलिटी क्रायसिस' या शीर्षकाचा 2025 चा स्टेट ऑफ वर्ल्ड पॉप्युलेशन (एस. ओ. डब्ल्यू. पी.) अहवाल प्रसिद्ध करण्यात आला.

**मुख्य परीक्षा अभ्यासक्रम-जी. एस.-1-महिला आणि महिला संघटनेची भूमिका, लोकसंख्या आणि संबंधित समस्या, दारिद्र्य आणि विकासाचे प्रश्न, शहरीकरण, त्यांच्या समस्या आणि त्यांचे उपाय.**

**अहवालाचे प्रमुख निष्कर्ष:**

**लोकसंख्या:**

- **जगात 8.2 अब्ज लोक आहेत.** श्रीमंत आणि गरीब देशांमध्ये मोठा फरक आहे.
- **भारताची लोकसंख्या 2025 मध्ये 1 कोटी 46 लाखांपर्यंत पोहोचण्याची अपेक्षा आहे**, ज्यामुळे तो सर्वाधिक लोकसंख्या असलेला देश बनेल.

**प्रजनन हक्क:**

- खूप अधिक किंवा खूप कमी लोक नसणे ही खरी समस्या आहे, **परंतु लोक त्यांची प्रजननक्षमतेची उद्दिष्टे पूर्ण करू शकत नाहीत.**
- अनेक स्त्रिया आणि मुली अजूनही मुलांना केव्हा जन्म देण्यावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी संघर्ष करतात. सर्व गर्भधारणेपैकी सुमारे अर्ध्या लोकांची गर्भधारणा नियोजित नसते.

**प्रजनन स्वातंत्र्यातील अडथळे:**

- यामध्ये **गरिबी, लैंगिक भेदभाव, भागीदार आणि सामुदायिक पाठिंब्याचा अभाव, निकृष्ट दर्जाची आरोग्यसेवा** आणि परवडणारे बालसंगोपन किंवा शिक्षण उपलब्ध नसणे यांचा समावेश होतो.

**उपेक्षित गट:**

- जरी प्रजनन अधिकारांमध्ये सुधारणा झाली असली, तरी **सर्वात वंचित लोकांना** सर्वात कमी लाभ झाला आहे.

**शिफारसी:**

- प्रत्येकास योग्य प्रजननक्षमतेच्या **माहितीसह प्रजनन आरोग्य आणि अधिकार उपलब्ध** आहेत याची खात्री करणे.
- पालकत्वामध्ये **पुरुष आणि स्त्रियांसाठी समान भूमिकांना समर्थन** देणे, त्यामुळे मुलांची काळजी घेणाऱ्या केवळ स्त्रियाच नाहीत, तर पुरुषांनाही काळजीवाहू असण्याचा आनंद मिळतो.
- कमी आर्थिक वाढ आणि कामगारांची कमतरता यासारख्या **समस्यांचे निराकरण करण्यात मदत करण्यासाठी स्थलांतर करणे.**

## भारताविषयीचे निष्कर्ष:

**प्रजनन दर आणि जनसांख्यिकीय माहिती:-**

**एकूण प्रजनन दर (टी. एफ. आर.):**

- **हा दर प्रति स्त्री 1.90 पर्यंत खाली आला आहे, जो 1970 मधील सुमारे 5 होता. हे आता 2.1** च्या बदललेल्या पातळीच्या खाली आहे.

**राज्यांच्या प्रजननक्षमतेतील फरक:**

- उच्च आणि कमी प्रजननक्षमता असलेल्या राज्यांमध्ये विभाजन आहे. नोकरी, आरोग्यसेवा, शिक्षण आणि सामाजिक किंवा लैंगिक निकषांमधील फरकांमुळे हे घडते.
- 31 राज्ये/केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये प्रजननक्षमता 2.1 पेक्षा कमी आहे, **परंतु बिहारमध्ये (3), मेघालयात (2.9) आणि उत्तर प्रदेशात (2.7) अजूनही जास्त** आहे.

**पौगंडावस्थेतील प्रजननक्षमता:**

- **'१५-१९' पेक्षा कमी वयाच्या 1000 महिलांमागे 14.1 हे किशोरवयीन मुलांचे** उच्च जन्मदर आहे. त्या तुलनेतः चीन (6.6), श्रीलंका (7.3) आणि थायलंड (8.3).

**वयाची विभागणी:**

- 68 टक्के लोक कामकाजाच्या वयाचे (15-64 वर्षे) आहेत. 7 टक्के वृद्ध (65 आणि त्याहून अधिक) आहेत.

**आयुर्मान:**

- जन्माच्या वेळी, **पुरुष 71 वर्षे आणि स्त्रिया 74 वर्षे जगतील अशी अपेक्षा** आहे.

## तुम्हाला माहीत आहे का?

- टी. एफ. आर. म्हणजे दिलेल्या लोकसंख्येमध्ये स्त्रीला तिच्या प्रजनन वर्षांत (15-49 वर्षे) मुलांची सरासरी संख्या अपेक्षित असणे.
- ज्या **दराने लोकसंख्येचा आकार एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे समान राहतो,** त्या दराला प्रतिस्थापन पातळीवरील प्रजननक्षमता (2.1 चा टी. एफ. आर.) असे संबोधले जाते.

## प्रजनन स्वातंत्र्यासाठी आधुनिक आव्हाने: -

**आरोग्यविषयक अडथळे:**

- **खराब आरोग्य, वंध्यत्व आणि गरोदरपणात काळजी घेण्यासाठी** मर्यादित उपलब्धता यामुळे प्रजनन निवडीवर परिणाम होतो.

**भविष्यातील चिंता:**

- **हवामान बदल, राजकीय आणि सामाजिक अस्थिरतेबद्दलची चिंता** देखील पालकत्वाबद्दलच्या निर्णयांवर परिणाम करते.

**आर्थिक मर्यादा:**

- नोकरीची असुरक्षितता, घरांच्या समस्या आणि मुलांच्या विश्वासार्ह देखभालीचा अभाव यामुळे लोकांना मुले होण्याचा विचार करणे कठीण होते.

**इतर समस्या:**

- वाढता एकटेपणा, बदलत्या नातेसंबंधाचे कल, सहाय्यक भागीदार शोधण्यात अडचण, प्रजनन निवडीबद्दल सामाजिक कलंक आणि मजबूत लिंग निकष हे सर्व आव्हाने निर्माण करतात.

## शिफारसी: अधिकार-आधारित दृष्टिकोनासाठी पाच प्रमुख स्तंभ (उपाय)

**1. हक्क-आधारित जनसांख्यिकीय लवचिकता:**

- मानवी हक्कांचे रक्षण करताना लोकसंख्येतील बदल हाताळू शकेल असा समाज तयार करणे.

**2. प्रजननक्षम आरोग्य सेवांचा विस्तार:**

- प्रत्येकाला गर्भनिरोधक, सुरक्षित गर्भपात, मातेची काळजी आणि वंध्यत्वावरील उपचार उपलब्ध आहेत याची खात्री करणे.

**3. संरचनात्मक अडथळे दूर करणे:**

- पुनरुत्पादक निवडीस समर्थन देण्यासाठी **बालसंगोपन, शिक्षण, गृहनिर्माण आणि लवचिक कामाच्या** पर्यायांमध्ये गुंतवणूक करणे.

**4. सर्वसमावेशक धोरणांना प्रोत्साहन देणे:**

- **अविवाहित लोक, LGBTQIA + व्यक्ती आणि इतर उपेक्षित गटांसह** सर्वांना सेवा प्रदान करणे.

**5. माहिती आणि उत्तरदायित्व सुधारणे:**

- केवळ जन्मदराचा मागोवा घेण्याच्या पलीकडे जावून-अपूर्ण गरजा आणि स्वायत्तता मोजणे. सामुदायिक कृतीद्वारे सामाजिक बदलाला प्रोत्साहन देणे.

## निष्कर्ष:

- "लोकसंख्या ही केवळ संख्येबद्दल नाही, ती लोक आणि त्यांच्या हक्कांबद्दल आहे".-UNFPA
- UNFPA च्या 2025 च्या अहवालात हे अधोरेखित केले आहे की **वास्तविक प्रजनन संकट हे अपूर्ण प्रजनन उद्दिष्टांमध्ये आहे, अधिक लोकसंख्येमध्ये नाही.** स्थानांतरणाच्या पातळीच्या खाली भारताची लोकसंख्याशास्त्रीय बदल ही आव्हाने आणि संधी दोन्ही सादर करते. जनसांख्यिकीय लवचिकता साध्य करण्यासाठी पुनरुत्पादक अधिकार सुनिश्चित करणे, **संरचनात्मक अडथळे दूर करणे आणि सर्वसमावेशक धोरणांना प्रोत्साहन देणे ही गुरुकिल्ली आहे. लोकसंख्येचा कल शाश्वत विकासाच्या परिणामांमध्ये बदलण्यासाठी हक्क-आधारित, लोक-केंद्रित दृष्टीकोन आवश्यक आहे.**

## UNFPA:

- UNFPA ही **प्रजनन आरोग्यावर लक्ष केंद्रित करणारी संयुक्त राष्ट्रांची संस्था** आहे. 1969 मध्ये युनायटेड नेशन्स फंड फॉर पॉप्युलेशन ॲक्टिव्हिटीज (प्रजनन) म्हणून त्याचे कार्य सुरू झाले.
- **1987 मध्ये त्याचे युनायटेड नेशन्स पॉप्युलेशन फंड असे पुनर्नामकरण करण्यात आले**, परंतु यू. एन. एफ. पी. ए. हे संक्षिप्त नाव वापरणे सुरू ठेवले.
- याचे **मुख्यालय न्यूयॉर्क** येथे आहे.
- UNFPA संयुक्त राष्ट्र महासभेच्या अंतर्गत एक सहाय्यक संस्था म्हणून काम करते.
- दर्जेदार आणि प्रजनन आरोग्यसेवा उपलब्ध करून देऊन प्रत्येकासाठी, विशेषतः महिला आणि तरुणांसाठी प्रजनन अधिकार आणि निवडीची हमी देणे हे संस्थेचे मुख्य उद्दिष्ट आहे.
- त्याच्या जबाबदाऱ्या संयुक्त राष्ट्रांच्या आर्थिक आणि सामाजिक परिषदेद्वारे (ECOSOC) परिभाषित केल्या जातात.
- UNFPA **आरोग्यावरील शाश्वत विकास उद्दिष्ट (एस. डी. जी.) 3, शिक्षणावरील एस. डी. जी. 4 आणि लैंगिक समानतेवरील एस. डी. जी. 5 मध्ये थेट योगदान देते.**

# GS 2

## चौथा भारत-मध्य आशिया संवाद:

**बातमीचा संदर्भ (TH):**

- भारत-मध्य आशिया संवादाची **चौथी आवृत्ती नवी दिल्ली येथे** भारताच्या परराष्ट्र व्यवहार मंत्र्यांच्या अध्यक्षतेखाली झाली. **कझाकस्तान, किर्गिझ प्रजासत्ताक, ताजिकिस्तान, तुर्कमेनिस्तान आणि उझबेकिस्तानचे** परराष्ट्र मंत्री या बैठकीला उपस्थित होते.

**मुख्य परीक्षा अभ्यासक्रम-जी. एस.-2-द्विपक्षीय, प्रादेशिक आणि जागतिक गट आणि भारताशी संबंधित आणि/किंवा भारताच्या हितसंबंधांवर परिणाम करणारे करार.**

**ठळक वैशिष्ट्ये:**

**आर्थिक संबंधांना चालना देणे:**

- दोन्ही देशांनी, **विशेषत: औषधनिर्माण, माहिती तंत्रज्ञान, वस्त्रोद्योग, ऊर्जा आणि कृषी क्षेत्रात**, न वापरलेल्या व्यापार क्षमतेचा लाभ घेण्यासाठी सहमती दर्शवली.

**विज्ञान, तंत्रज्ञान आणि डिजिटल पायाभूत सुविधा:**

- भारत-मध्य आशिया डिजिटल भागीदारी मंच सुरू करण्याच्या योजनेसह ते संशोधन आणि डिजिटल सार्वजनिक पायाभूत सुविधांमध्ये सहकार्य करण्यास वचनबद्ध आहेत.

**महत्त्वपूर्ण खनिजांचा शोध:**

- 2024 च्या भारत-मध्य आशिया दुर्मिळ खनिजे मंचाच्या यशावर आधारित, मंत्र्यांनी दुर्मिळ खनिजे आणि इतर महत्त्वपूर्ण खनिजांचा संयुक्तपणे शोध घेण्यात स्वारस्य दाखवले.

**भारताचे जागतिक उपक्रम:**

- भारताने **मध्य आशियाई राष्ट्रांना आंतरराष्ट्रीय सौर आघाडी (आय. एस. ए.), जागतिक जैवइंधन आघाडी (जी. बी. ए.), आंतरराष्ट्रीय बिग कॅट युती (आय. बी. सी. ए.)** आणि आपत्ती प्रतिरोधक पायाभूत सुविधा आघाडी (सी. डी. आर. आय.) यासारख्या जागतिक उपक्रमांमध्ये सहभागी होण्यासाठी प्रोत्साहित केले.

**संयुक्त राष्ट्रांच्या सुधारणांना आणि जागतिक दक्षिणेला पाठिंबा:**

- मध्य आशियाई देशांनी संयुक्त राष्ट्र सुरक्षा परिषदेत भारताच्या कायमस्वरूपी सदस्यत्वासाठी त्यांच्या पाठिंब्याचा पुनरुच्चार केला आणि भारताच्या ग्लोबल साउथ सेंटर "DAKSHIN" च्या माध्यमातून काम करण्यात स्वारस्य व्यक्त केले.

**दहशतवादाचा निषेध:**

- सर्व सहभागींनी जम्मू-काश्मीरमधील पहलगाम येथे **नुकत्याच झालेल्या दहशतवादी हल्ल्याचा तीव्र निषेध केला**. त्यांनी दहशतवादाविरूद्ध त्वरित जागतिक सहकार्याचे आवाहन केले आणि 1996 मध्ये भारताने प्रस्तावित केलेल्या आंतरराष्ट्रीय दहशतवादावरील सर्वसमावेशक कराराचा (सी. सी. आय. टी.) लवकरात लवकर स्वीकार करण्याच्या गरजेवर भर दिला.

**अफगाणिस्तानातील स्थैर्य:**

- या संवादाने प्रादेशिक सहकार्याच्या माध्यमातून शांतता आणि दहशतवाद आणि अंमली पदार्थ मुक्त अफगाणिस्तानला प्रोत्साहन देण्याच्या सामायिक वचनबद्धतेचा पुनरुच्चार केला.

**आरोग्य सहकार्य:**

- भारताच्या 'एक पृथ्वी, एक आरोग्य' दृष्टिकोनाच्या अनुषंगाने वैद्यकीय पर्यटनासह आरोग्य सेवा सहकार्य वाढविण्यास दोन्ही देशांनी सहमती दर्शवली.

**जोडणी प्रकल्प:**

- आंतरराष्ट्रीय उत्तर-दक्षिण वाहतूक मार्गिकेद्वारे (आय. एन. एस. टी. सी.) प्रादेशिक संपर्क वाढवण्यावर आणि चाबहार बंदराच्या विकासावर भर देण्यात आला.

**इतर उल्लेखनीय परिणाम:**

- मंत्र्यांनी 2025 हे **'आंतरराष्ट्रीय शांतता आणि विश्वासाचे वर्ष'** म्हणून घोषित करण्याचे स्वागत केले.

## मध्य आशिया क्षेत्र:

- **स्थान:** युरेशियन भूभागाच्या मध्यभागी स्थित, रशिया (उत्तर), चीन (पूर्व), इराण आणि अफगाणिस्तान (दक्षिण) आणि कॅस्पियन समुद्राने (पश्चिम) वेढलेला आहे.
- **कझाकस्तान, किर्गिझस्तान, ताजिकिस्तान, तुर्कमेनिस्तान आणि उझबेकिस्तान** हे 5 भूपरिवेष्टित देश सदस्य आहेत.

PRAYAAS

## संबंधांचे प्रमुख स्तंभ:

**धोरणात्मक आणि सुरक्षा सहकार्य:**

- भारत आणि मध्य आशियाई देशांसमोर समान आव्हाने आहेत: दहशतवाद, अंमली पदार्थांची तस्करी, उग्रवाद आणि प्रादेशिक अस्थिरता (विशेषतः तालिबाननंतर अफगाणिस्तान).
- भारताने विशेषतः कझाकस्तान, उझबेकिस्तान आणि किर्गिस्तानसोबत संयुक्त लष्करी प्रशिक्षण आणि दहशतवादविरोधी सराव आयोजित केले आहेत.
- प्रादेशिक सुरक्षा सहकार्य वाढवणाऱ्या शांघाय सहकार्य संघटनेत (एससीओ) भारताच्या सदस्यत्वाला मध्य आशियाचा पाठिंबा आहे.

**ऊर्जा आणि नैसर्गिक संसाधने:**

- मध्य आशिया हायड्रोकार्बन्स, युरेनियम आणि दुर्मिळ खनिजांनी समृद्ध आहे.
- भारताला युरेनियमचा पुरवठा करणाऱ्या कझाकस्तानसोबत भारताने नागरी आण्विक सहकार्य करारावर स्वाक्षऱ्या केल्या.
- गॅस आयातीसाठी TAPI पाईपलाईनमध्ये (तुर्कमेनिस्तान-अफगाणिस्तान-पाकिस्तान-भारत) स्वारस्य असले तरी सुरक्षेच्या कारणांमुळे प्रगती संथ आहे.

**दळणवळण आणि व्यापार:**

- थेट जमिनीवरील दळणवळणाचा अभाव (पाकिस्तानमुळे) हे एक प्रमुख आव्हान आहे.
- इराण आणि कॅस्पियन समुद्रामार्गे मध्य आशियात प्रवेश करण्यासाठी भारताने चाबहार बंदर (इराण) आणि आंतरराष्ट्रीय उत्तर-दक्षिण वाहतूक मार्गिकेवर (INSTC) गुंतवणूक केली.
- भारताच्या विस्तारित शेजारी धोरण आणि कनेक्ट सेंट्रल एशिया धोरणात (2012) मध्य आशियाचा समावेश आहे.

**आर्थिक आणि व्यावसायिक संबंध:**

- द्विपक्षीय व्यापार क्षमतेपेक्षा कमी आहे (वार्षिक $2 अब्ज).
- भारतीय तांत्रिक आणि आर्थिक सहकार्य (ITEC) कार्यक्रमांतर्गत भारत कर्ज, अनुदान आणि प्रशिक्षण देतो.
- खाजगी क्षेत्राच्या सहभागाला चालना देण्यासाठी भारत-मध्य आशिया व्यापार परिषदांची स्थापना करण्यात आली.

**सांस्कृतिक आणि लोकांमधील संबंध:**

- बौद्ध धर्म, सूफीवाद, हिंदी चित्रपट आणि शैक्षणिक शिष्यवृत्तीमध्ये रुजलेली सांस्कृतिक मुत्सद्देगिरी.
- भारतीय सांस्कृतिक संबंध परिषद (ICCR) सांस्कृतिक देवाणघेवाणीला पाठिंबा देते.
- किर्गिस्तान आणि कझाकस्तान हे भारतीय वैद्यकीय आणि माहिती तंत्रज्ञान शिक्षण सेवांचे प्रमुख प्राप्तकर्ते आहेत.

**बहुपक्षीय आणि प्रादेशिक सहभाग:**

- **भारत खालील संघटनांचा सदस्य आहे:**
  - शांघाय सहकार्य संघटना (एससीओ): सुरक्षा, आर्थिक आणि सांस्कृतिक मंचांवर काम करते.
  - भारत-मध्य आशिया संवाद: 2019 पासून संस्थात्मक करण्यात आला, ज्यामध्ये नियमित मंत्रीस्तरीय चर्चा आणि कार्यकारी गटांचा समावेश आहे.
- भारत अफगाणिस्तानच्या स्थिरतेला पाठिंबा देतो आणि उग्रवादी नसलेले प्रादेशिक वातावरण सुनिश्चित करण्यासाठी मध्य आशियासोबत काम करत आहे.

## प्रमुख आव्हाने:

- **भौगोलिक संपर्क तुटणे:** पाकिस्तानकडून वाहतुकीस नकार दिल्याने थेट जमिनीवरील प्रवेश रोखला जातो.
- **कमी आर्थिक प्रमाण:** क्षमता असूनही व्यापार आणि गुंतवणूक कमी राहते.
- **सुरक्षेतील अस्थिरता:** अफगाणिस्तान आणि ताजिकिस्तानच्या काही भागांतील अस्थिरता प्रादेशिक योजनांवर परिणाम करते.
- **थेट भू प्रवेशाचा अभाव:** भारताची मध्य आशियाशी थेट भूसीमा नाही, त्यामुळे व्यापार मार्ग इराण, अफगाणिस्तान किंवा पाकिस्तानसारख्या तिसऱ्या देशांवर अवलंबून आहेत.
- **भू-राजकीय स्पर्धा:** मध्य आशिया हा चीन (त्याच्या बेल्ट अँड रोड इनिशिएटिव्हद्वारे), रशिया, तुर्की आणि ई. यू. सारख्या प्रमुख शक्तींसाठी धोरणात्मक स्वारस्याचा प्रदेश आहे.
- **व्यापाराचे कमी प्रमाण:** भारत आणि मध्य आशिया यांच्यातील व्यापार हा चीनच्या 100 अब्ज अमेरिकी डॉलर्सच्या व्यापाराच्या तुलनेत 2 अब्ज अमेरिकी डॉलर्स इतका आहे.
- **प्रादेशिक सुरक्षेची चिंता:** दहशतवाद, उग्रवाद, अंमली पदार्थांची तस्करी आणि शेजारच्या अफगाणिस्तानमधील अस्थिरता.

- **अंमली पदार्थ आणि शस्त्रास्त्रांची तस्करी:** 'गोल्डन क्रिसेंट' (इराण-पाकिस्तान-अफगाणिस्तान) च्या निकटतेमुळे मध्य आशिया अंमली पदार्थ आणि शस्त्रास्त्रांच्या तस्करीला बळी पडू शकतो, ज्यामुळे अस्थिरता आणि भ्रष्टाचाराला चालना मिळू शकते.
- **नोकरशाही आणि नियामक अडथळे:** व्हिसा जारी करणे, सीमाशुल्क मंजुरी आणि गुंतवणुकीच्या नियमांमधील अडचणी.

## पुढील मार्ग:

- अस्थिर मार्गांवरील अवलंबित्व कमी करण्यासाठी **INSTC आणि चाबहार बंदर** यांना बळकट करणे.
- **औषधनिर्माण, माहिती तंत्रज्ञान, वस्त्रोद्योग आणि कृषी** यासारख्या क्षेत्रांमध्ये द्विपक्षीय व्यापार आणि खाजगी गुंतवणूक वाढवणे.
- आंतरराष्ट्रीय सौर आघाडी अंतर्गत सौर ऊर्जा सहकार्यासह डिजिटल आणि हरित भागीदारीला प्रोत्साहन देणे.
- विशेषतः शिक्षण, आरोग्य आणि संस्कृतीमध्ये लोकांमधील देवाणघेवाण वाढवणे.
- अफगाणिस्ताननंतरच्या सामायिक चिंतांचा लाभ घेत, उग्रवाद आणि दहशतवादाचा सामना करण्यासाठी मध्य आशियाबरोबर सहकार्य करणे.

## निष्कर्ष:

- चौथा भारत-मध्य आशिया संवाद युरेशियातील भारताच्या वाढत्या धोरणात्मक आणि मानक संबंधांना अधोरेखित करतो.
- एक प्रख्यात वास्तववादी **विचारवंत सी. राजा मोहन यांचा** असा युक्तिवाद आहे की मध्य आशियापर्यंत भारताची पोहोच हा धोरणात्मक सखोलता साध्य करण्याच्या आणि चीनच्या बेल्ट अँड रोड इनिशिएटिव्हमध्ये समतोल साधण्याच्या प्रयत्नांचा एक भाग आहे.
- **एक अग्रगण्य उदारमतवादी संस्थाविद जी. जॉन इकेनबेरी, बहुपक्षीय सहकार्यावर (ISA, CDRI, GBA) भारताने दिलेला भर हा नियम-आधारित प्रादेशिकतेच्या दिशेने उचललेला एक पाऊल आहे** असा अर्थ लावतील. एकत्रितपणे, हा संवाद भारताची धोरणात्मक स्वायत्तता वाढवतो आणि जागतिक दक्षिणेतील नेतृत्वाची भूमिका बळकट करतो.

.

# GS 2

## भारतातील मानसिक आरोग्यसेवा

**बातमीचा संदर्भ (TH):**

- जागतिक आरोग्य संघटनेच्या (डब्ल्यू. एच. ओ.) मते, उपचार न झालेल्या मानसिक आरोग्याच्या समस्यांमुळे दरवर्षी 1 ट्रिलियन डॉलर्सपेक्षा जास्त जागतिक उत्पादकता कमी होते.

**मुख्य परीक्षा अभ्यासक्रम-जी. एस.-2-आरोग्य, शिक्षण, मनुष्यबळ यांच्याशी संबंधित सामाजिक क्षेत्र/सेवांचा विकास आणि व्यवस्थापनाशी संबंधित मुद्दे.**

**मानसिक आरोग्य म्हणजे काय?**

- **डब्ल्यू. एच. ओ. ने मानसिक आरोग्याची व्याख्या अशी केली आहे** की जिथे **व्यक्ती त्यांच्या क्षमतांची जाणीव करू शकतात, जीवनातील सामान्य तणावाचे व्यवस्थापन करू शकतात,** कार्यक्षमतेने काम करू शकतात आणि त्यांच्या समुदायांमध्ये योगदान देऊ शकतात.
- मानसिक आरोग्याच्या व्याप्तीमध्ये **चिंता, नैराश्य, द्विध्रुवीय विकार आणि स्किझोफ्रेनिया** यासारख्या परिस्थितींचा समावेश होतो.

## भारतातील मानसिक आरोग्य: प्रमुख आकडेवारी:

- **डब्ल्यू. एच. ओ. च्या अंदाजानुसार** भारतातील मानसिक आरोग्याचे ओझे प्रति 10,000 लोकांमागे 2,443 (अपंगत्व-समायोजित जीवन वर्षे) आहे.
- **सुमारे 15 टक्के भारतीय प्रौढांना** मानसिक आरोग्याच्या समस्या भेडसावत आहेत, शहरी भागात (13.5%) ग्रामीण भागापेक्षा (6.9 टक्के) याचे प्रमाण जास्त आहे.
- **भारतात मानसिक विकारांचे आयुष्यभराचे प्रमाण 13.7% आहे.**
- **टीप:** अपंगत्व-समायोजित जीवन वर्ष (DALY) अकाली मृत्यू आणि अपंगत्वासह जगलेल्या वर्षांमध्ये गमावलेली वर्षे जोडून एकूण रोगाचे ओझे मोजते. एक डेली म्हणजे निरोगी जीवनाचे गमावलेले एक वर्ष.

## खराब मानसिक आरोग्याचा परिणाम:

**उत्पादकता कमी होणे:**

- कामाच्या ठिकाणी कामगिरी कमी होणे, आधील अनुपस्थिती आणि कमी कार्यक्षमता.

**सामाजिक आणि भावनिक प्रभाव:**

- नातेसंबंध, आत्मविश्वास आणि एकूण सामाजिक कल्याणावर परिणाम होतो.

**आर्थिक परिणाम:**

- भारतातील मानसिक आजाराची आर्थिक किंमत अंदाजित 1 ट्रिलियन डॉलर (2012-2030) आहे.

## मानसिक आरोग्यसेवेतील आव्हाने:

**उपचारातील अंतर:**

- राष्ट्रीय मानसिक आरोग्य सर्वेक्षणानुसार (2015-16), 70-92% बाधितांना कलंक, कमी जागरूकता आणि दुर्लक्षित सेवांमुळे काळजी मिळत नाही.

**तज्ञांची कमतरता:**

- भारतात दर 1 लाख लोकसंख्येमागे केवळ 0.75 मानसोपचारतज्ज्ञ आहेत, जे डब्ल्यू. एच. ओ. च्या दर 3 लाखाच्या मानकापेक्षा खूपच कमी आहेत, ज्यामुळे योग्य काळजीची उपलब्धता मर्यादित आहे.

**सामाजिक कलंक आणि गैरसमज:**

- सामाजिक निषिद्धता लोकांना लवकर मदत मागण्यापासून परावृत्त करतात.

**विम्याच्या मर्यादा:**

- मानसिक आरोग्य सेवा विम्याखाली येतात, विशेषतः ओ. पी. डी. आणि रोखरहित सेवा, याची अनेकांना जाणीव नसते.

**शहर-केंद्रित उपलब्धता:**

- दवाखाने आणि तज्ञांसारख्या पायाभूत सुविधा प्रामुख्याने शहरी केंद्रांमध्ये केंद्रित आहेत.

## शासकीय उपक्रम:

**मानसिक आरोग्य सेवा कायदा, 2017:**

- मानसिक आणि शारीरिक आरोग्यास समान दर्जा प्रदान करणे, विमा संरक्षण अनिवार्य करणे आणि मानसिक आजार असलेल्यांच्या हक्कांचे संरक्षण करणे.

**राष्ट्रीय मानसिक आरोग्य कार्यक्रम (1982) आणि जिल्हा मानसिक आरोग्य कार्यक्रम (1996):**

- **सुलभ आणि परवडणाऱ्या समुदाय-आधारित मानसिक आरोग्य** सेवांवर लक्ष केंद्रित करणे.

**टेली MANAS:**

- **24x7 दूरध्वनी-मानसिक आरोग्य सेवा जी समुपदेशन देते**, विशेषतः दुर्गम आणि कमी सेवा असलेल्या प्रदेशांना लक्ष्य करते.

**राष्ट्रीय आत्महत्या प्रतिबंध धोरण (2022):**

- जागरूकता, त्वरित निदान आणि हस्तक्षेपाद्वारे आत्महत्या कमी करण्याचे उद्दिष्ट.

## जागतिक उपक्रम:

**मानसिक आरोग्य कृती आराखडा (2013-2030):**

- प्रशासन वाढवण्यासाठी, देखभालीचा विस्तार करण्यासाठी आणि मानसिक आरोग्याला मूलभूत आरोग्य सेवा प्रणालींमध्ये समाकलित करण्यासाठी जागतिक चौकट प्रदान करतो.

**जागतिक मानसिक आरोग्य अहवाल 2025:**

- धोरणात्मक सुधारणा, कलंक कमी करणे आणि समुदाय आणि हक्क-आधारित काळजीकडे वळण्याचे आवाहन करतो.

**जागतिक विकासात मानसिक आरोग्य:**

- **शिक्षण, दारिद्र्य आणि लैंगिक समानतेशी संबंधित अनेक शाश्वत विकास उद्दिष्टे (एस. डी. जी.)** साध्य करण्याची गुरुकिल्ली म्हणून ओळखली जाते.

## पुढील मार्ग:

**विम्याची उपलब्धता सुधारणे:**

- मानसिक आरोग्य सेवा कायद्याची पूर्ण अंमलबजावणी सुनिश्चित करणे आणि परवडणाऱ्या, सर्वसमावेशक योजना उपलब्ध करून देणे.

**सार्वजनिक जागरूकता वाढवणे:**

- मानसिक आरोग्याच्या समस्या दूर करण्यासाठी सामूहिक मोहिमा सुरू करणे.

**डिजिटल पोहोच वाढवणे:**

- अधिक लोकांपर्यंत पोहोचण्यासाठी टेली मानस आणि मोबाईल ॲप्स सारख्या मंचांचा वापर करणे.

**धोरणात्मक देखरेख बळकट करणे:**

- पारदर्शकता आणि सेवा वितरणासाठी IRDAI ने विमा कंपन्यांवर देखरेख ठेवली पाहिजे.

**कामाच्या ठिकाणी सहाय्याला प्रोत्साहन देणे:**

- समूह विमा योजनांच्या माध्यमातून मालकांनी मानसिक आरोग्य सहाय्य प्रदान करणे आवश्यक आहे.

## निष्कर्ष:

- मानसिक आरोग्य हा **सर्वांगीण कल्याणाचा अविभाज्य भाग आहे आणि उत्पादनक्षम आणि न्याय्य समाजाचा मुख्य निर्धारक आहे.** वाढती जागरूकता असूनही, भारताला उपचारांमध्ये लक्षणीय तफावत, व्यावसायिकांची कमतरता आणि सातत्याने सामाजिक कलंक यांचा सामना करावा लागत आहे.
- मानसिक आरोग्य कायदा, 2017, टेली-मानस आणि राष्ट्रीय आत्महत्या प्रतिबंध धोरण यासारख्या सरकारी उपक्रमांमध्ये लक्षणीय प्रगती झाली आहे. तथापि, **राष्ट्रीय मानसिक आरोग्य सर्वेक्षणाने (2015-16) अधोरेखित केल्याप्रमाणे, सेवांचे विकेंद्रीकरण करण्यासाठी, विमा संरक्षण सुनिश्चित करण्यासाठी आणि मानसिक आरोग्याला प्राथमिक देखरेखीमध्ये समाकलित करण्यासाठी सातत्यपूर्ण प्रयत्न आवश्यक आहेत.** शहरी-ग्रामीण दरी भरून काढण्यासाठी आणि सार्वत्रिक आरोग्य व्याप्ती आणि एस. डी. जी. 3 साठी **भारताची वचनबद्धता पूर्ण करण्यासाठी हक्क-आधारित, सर्वसमावेशक आणि समुदाय-चालित दृष्टीकोन आवश्यक आहे.**

.

# GS 3

## जी. डी. पी. आधारभूत वर्षात (बेस) सुधारणा

**बातमीचा संदर्भ:-**

- **सांख्यिकी आणि कार्यक्रम अंमलबजावणी मंत्रालय (MoSPI)** सकल देशांतर्गत उत्पादनाच्या (जी. डी. पी.) गणनेसाठी आधारभूत वर्षात सुधारणा करण्याच्या प्रक्रियेत आहे.

**मुख्य परीक्षा अभ्यासक्रम-जी. एस.-3-भारतीय अर्थव्यवस्था आणि नियोजन, संसाधनांचे एकत्रीकरण, वाढ, विकास आणि रोजगाराशी संबंधित मुद्दे.**

**बद्दल:**

- **आधारभूत वर्ष 2011-12 वरून 2022-23 पर्यंत** अद्ययावत केले जाईल.
- जीडीपीबरोबरच, **औद्योगिक उत्पादन निर्देशांक (आय. आय. पी.) आणि ग्राहक किंमत निर्देशांक (सी. पी. आय.) यासारख्या प्रमुख आर्थिक निर्देशकांमध्ये** देखील पुढील वर्षीपासून नवीन आधारासह सुधारणा केली जाईल.
- नवीन माहिती स्रोत शोधण्यासाठी आणि सुधारित मालिकेसाठी पद्धतशीर सुधारणा सुचवण्यासाठी **अर्थशास्त्रज्ञ विश्वनाथ गोल्डर** यांच्या अध्यक्षतेखाली 26 सदस्यीय सल्लागार समिती स्थापन करण्यात आली आहे.
- ही समिती विशेषतः औद्योगिक वाढीचे मूल्यांकन करण्यासाठी WPI, CPI आणि IIP सारख्या इतर निर्देशांकांसह जी. डी. पी. गणना संरेखित करण्यावर देखील काम करेल.
- **अद्ययावत जी. डी. पी. मालिका 27 फेब्रुवारी 2026 रोजी** अधिकृतपणे प्रसिद्ध होणे अपेक्षित आहे.

### आधारभूत वर्ष म्हणजे काय?

- **आधारभूत वर्ष हे जीडीपी, चलनवाढ, IIP आणि CPI सारख्या आर्थिक निर्देशकांची** तुलना करण्यासाठी वापरले जाणारे संदर्भ वर्ष आहे.
- हे तुलनेचा एक बिंदू म्हणून कार्य करते, जेथे त्यानंतरच्या वर्षातील बदल मोजण्यासाठी निर्देशांक मूल्य 100 निश्चित केले जाते.
- उदाहरणार्थ, जर आधारभूत वर्षातील (२०११-१२) जीडीपी 100 लाख कोटी रुपये असेल आणि (२०२१-२२) मध्ये 150 लाख कोटी रुपयांपर्यंत वाढला असेल, तर तो आधारभूत वर्षाच्या तुलनेत 50 टक्के वाढ दर्शवितो.
- **आधारभूत वर्षाचा वापर केल्याने चलनवाढीशी जुळवून घेण्यास मदत होते आणि वेगवेगळ्या कालावधीत आर्थिक वाढीचे अचूक मूल्यांकन करता येते.**

### सुधारणेची आवश्यकता:

- **अर्थव्यवस्थेतील संरचनात्मक बदल प्रतिबिंबित करण्यासाठी.**
  - उदाहरण-फिनटेकसारख्या नवीन सेवा क्षेत्रांचे उदय.
- **डेटा स्रोत अद्ययावत करणे आणि नवीन आर्थिक उपक्रमांचा समावेश करणे (जसे की डिजिटल अर्थव्यवस्था, गिग क्षेत्र).**
  - उदाहरण-डिजिटल स्वरूपातील माहिती.

- **राष्ट्रीय खात्यांची प्रासंगिकता आणि अचूकता सुनिश्चित करणे.**
    - उदाहरण-2011-12 बेस, भिन्न उत्पादन आधार आहे.
- फिनटेक, ई-कॉमर्स आणि नूतनीकरणक्षम ऊर्जा यासारख्या उदयोन्मुख क्षेत्रांचा समावेश करणे.
- उपभोग पद्धती, उत्पादन तंत्र आणि तांत्रिक प्रगतीतील बदल प्रतिबिंबित करणे.
- उत्पन्न, बचत आणि गुंतवणूकीच्या कलांचे अधिक अचूक चित्र प्रदान करणे.

## मूलभूत सुधारणेतील आव्हाने:

- **माहिती संकलन आणि प्रमाणीकरणास** होणारा विलंब.
    - उदाहरण-अनौपचारिक क्षेत्रातील आकडेवारीचा अभाव.
- **अनौपचारिक क्षेत्र आणि उदयोन्मुख क्षेत्रांना** अचूकपणे शोधणे.
- सुसंगत विश्लेषणासाठी अनेक निर्देशांकांमध्ये सुसंवाद साधणे.
    - WPI आणि CPI मधील अलीकडील विसंगती.

## महत्त्व:

- धोरण निर्मिती आणि आंतरराष्ट्रीय तुलनांसाठी माहितीची विश्वासार्हता सुनिश्चित करते.
- समकालीन आर्थिक वास्तव प्रतिबिंबित करते.
- उत्तम अंदाज, नियोजन आणि गुंतवणुकीच्या निर्णयांसाठी हे आवश्यक आहे.
- एस. डी. जी. उद्दिष्टे, सरकारी योजना आणि स्थूल आर्थिक आरोग्याच्या देखरेखीसाठी मदत करते.
- गुंतवणूकदार, संशोधक आणि जागतिक मूल्यांकन संस्थांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण होतो.
- आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी आणि जागतिक बँकेसारख्या जागतिक माहिती अहवाल प्रणालीमध्ये भारताचे स्थान बळकट करते.

## पुढील मार्ग:

- माहितीची पायाभूत सुविधा आणि वेळेवर होणारे सर्वेक्षण (NSSO आणि CSO ) बळकट करणे.
- अंदाजपत्रामध्ये डिजिटल अर्थव्यवस्था, स्टार्ट-अप्स, प्लॅटफॉर्म कामगारांचा समावेश करणे.
- कार्यपद्धती आणि जनजागृतीमध्ये पारदर्शकता वाढवणे.
- कालबाह्य अंदाज टाळण्यासाठी नियमित आणि नियतकालिक सुधारणांची खात्री करणे.
- रिअल-टाइम आर्थिक देखरेखीसाठी बिग डेटा आणि ए-आय साधनांच्या वापरास प्रोत्साहन देणे.
- सातत्यपूर्ण माहितीसाठी केंद्रीय आणि राज्य सांख्यिकी संस्थांमध्ये समन्वय वाढवणे.

## निष्कर्ष:

- जीडीपी आधारभूत वर्षातील सुधारणा हे भारताच्या आर्थिक आकडेवारीला **सध्याच्या वास्तविकतेचे अधिक प्रतिबिंब बनवण्याच्या दिशेने एक महत्त्वपूर्ण पाऊल आहे.** हे आर्थिक मूल्यांकनांमध्ये अधिक अचूकता, पारदर्शकता आणि तुलनात्मकता सुनिश्चित करते.

- **MoSPI च्या मते,** हे अद्ययावत नवीन क्षेत्रे आणि डिजिटल साधनांसह माहिती संरेखन सुधारेल, ज्यामुळे पुरावा-आधारित धोरण निर्मितीसाठी मजबूत पाया सुनिश्चित होईल.
- भारत 5 ट्रिलियन डॉलर्सची अर्थव्यवस्था होण्याच्या दिशेने वाटचाल करत असताना, विश्वासार्ह नियोजन, गुंतवणुकीचे आकर्षण आणि **भारताच्या आर्थिक निर्देशकांवरील आंतरराष्ट्रीय विश्वासासाठी एक मजबूत आणि अद्ययावत सांख्यिकी प्रणाली आवश्यक असेल.**

.

# GS 4

## केस स्टडी-राजकीय परिणामांसाठी तपास संस्थांचा गैरवापर

**बातम्यांचा संदर्भ (TOI):-**

- आम आदमी पक्षाने (ए. ए. पी.) दिल्लीतील भाजपाच्या नेतृत्वाखालील सरकारवर भ्रष्टाचारविरोधी शाखेचा (ए. सी. बी.) राजकीय हेतूने गैरवापर केल्याचा आरोप केला आणि AAP' च्या माजी मंत्र्यांविरुद्ध गुप्त एफ. आय. आर. कडे लक्ष वेधले, तर त्यांच्या कार्यकाळापूर्वी २०१६-१७' मध्ये प्रकल्प मंजूर करणाऱ्या अधिकाऱ्यांचा उल्लेख वगळला:

### नैतिक समस्या:

- सत्तेचा गैरवापर: पक्षपाती हेतूंसाठी तपास संस्थांचा वापर केल्याने संस्थांच्या निःपक्षपातीपणाला हानी पोहोचते.
- पारदर्शकता आणि उत्तरदायित्व: संपूर्ण एफ. आय. आर. रोखल्याने सार्वजनिक देखरेख आणि योग्य प्रक्रिया विस्कळीत होते.

## केस स्टडी 2: एका हवालदाराची बनावट वैद्यकीय कागदपत्रे:

- बातम्यांचा संदर्भ (TOI): जुनागढच्या एका हेड कॉन्स्टेबलने कुंभमेळ्याच्या वेळी कर्तव्य सोडण्यासाठी बनावट वैद्यकीय कागदपत्रे तयार केली, ज्यात त्याने दावा केला की त्याची पत्नी आजारी होती-कागदपत्रांची बनावटगिरी नंतर रुग्णालयाच्या नोंदी आणि प्रवासाच्या आकडेवारीद्वारे उघड झाली.

### नैतिक समस्या:-

- सचोटीचे उल्लंघन: बनावट दस्तऐवज सार्वजनिक सेवकांच्या मूलभूत नैतिक वर्तनाशी विसंगत आहे.
- विश्वासघात: फसवणुकीने संस्थात्मक विश्वासघात केला आणि सार्वजनिक संसाधनांचा गैरवापर केला.

## सरावासाठी मुख्य परीक्षा प्रश्न:

**Question 1:** “The real fertility crisis lies not in overpopulation but in unmet reproductive goals.” In light of the UNFPA’s 2025 report, examine the need for a rights-based approach to reproductive health and population policies in India. (10 marks)

**प्रश्न 1:** "खरे प्रजनन संकट जास्त लोकसंख्येमध्ये नाही तर अपूर्ण प्रजनन उद्दिष्टांमध्ये आहे". यू. एन. एफ. पी. ए. च्या 2025 च्या अहवालाच्या प्रकाशात, भारतातील प्रजनन आरोग्य आणि लोकसंख्या धोरणांसाठी हक्क-आधारित दृष्टिकोनाची आवश्यकता तपासा. (10 गुण).

**Question 2:** “India’s engagement with Central Asia reflects a blend of strategic interests and civilizational outreach.” Critically analyse this statement in the context of the 4th India–Central Asia Dialogue. (10 marks)

**प्रश्न 2:** "मध्य आशियाबरोबर भारताचे संबंध धोरणात्मक हितसंबंध आणि सभ्यतेच्या व्याप्तीचे मिश्रण प्रतिबिंबित करतात". चौथ्या भारत-मध्य आशिया संवादाच्या संदर्भात या विधानाचे चिकित्सकपणे विश्लेषण करा. (10 गुण).

**Question 3 :** Explain the importance of updating the GDP base year for economic policymaking. What challenges are involved in ensuring an accurate revision in the context of India’s informal and digital economy? (15 marks)

**प्रश्न 3:** आर्थिक धोरण निर्मितीसाठी जीडीपी आधारभूत वर्ष अद्ययावत करण्याचे महत्त्व स्पष्ट करा. भारताच्या अनौपचारिक आणि डिजिटल अर्थव्यवस्थेच्या संदर्भात अचूक सुधारणा सुनिश्चित करण्यात कोणती आव्हाने समाविष्ट आहेत? (15 गुण).

**Question 4:** “Mental health is a critical yet neglected component of public health policy in India.” Discuss in light of recent government initiatives and WHO findings.

**प्रश्न 4:** "मानसिक आरोग्य हा भारतातील सार्वजनिक आरोग्य धोरणाचा एक गंभीर परंतु दुर्लक्षित घटक आहे". अलीकडील सरकारी उपक्रम आणि डब्ल्यू. एच. ओ. च्या निष्कर्षांच्या प्रकाशात चर्चा करा.

# UPSC आणि MPSC- प्रीलिम्स लक्षवेध

## UMEED पोर्टल

**संदर्भ (पी. आय. बी.):**

- **अल्पसंख्याक व्यवहार मंत्रालयाने** UMEED केंद्रीय पोर्टल सुरू केले.

**बद्दल:**

- UMEED म्हणजे युनिफाइड **वक्फ मॅनेजमेंट, एम्पावरमेंट, एफिशियन्सी अँड डेव्हलपमेंट.** वक्फ मालमत्तांच्या प्रत्यक्ष अपलोड, पडताळणी आणि देखरेखीसाठी हा एक केंद्रीकृत डिजिटल मंच आहे.
- **वक्फ (दुरुस्ती) कायदा, 2025 अंतर्गत** डिजिटायझेशनसाठी कायदेशीर आदेशासह याची सुरुवात करण्यात आली.
- राज्य वक्फ मंडळे नोंदणी मोहिमेवर देखरेख ठेवतील.
- **वैशिष्ट्ये:** सर्व वक्फ मालमत्तांच्या जिओ-टॅगिंगसह डिजिटल यादीची निर्मिती जसे ऑनलाइन तक्रार निवारण प्रणाली, जीआयएस मॅपिंग.

## भारतातील तीव्र गरिबी:

**संदर्भ (पी. आय. बी.):**

- जागतिक बँकेच्या अद्ययावत जागतिक दारिद्र्य रेषेअंतर्गत (2021 पी. पी. पी.) भारतातील अत्यंत गरिबीचे प्रमाण, २०११-१२ मधील २७.१% वरून २०२२-२३ मध्ये 5.3 टक्क्यांपर्यंत झपाट्याने घसरले आहे.

**सुधारित जागतिक गरिबीची मर्यादा:**

- 2022 मध्ये, जागतिक बँकेने वाढता जीवन खर्च आणि बदलत्या उपभोग पद्धती प्रतिबिंबित करण्यासाठी जागतिक अत्यंत दारिद्र्य रेषा 2.15 डॉलरवरून 3 डॉलर प्रति दिन (2021 पीपीपी) पर्यंत वाढवली.
- निम्न मध्यम उत्पन्न असलेल्या देशांसाठी (LMICs), दारिद्र्य रेषा 3.65 डॉलरवरून 4.20 डॉलर प्रतिदिनपर्यंत वाढली.
- उच्च-मध्यम उत्पन्न असलेल्या देशांसाठी ते 8.3 डॉलर आहे. ग्रामीण मासिक दरडोई खर्च (MPCE) ₹1,430 (2011-12) वरून ₹2,079 (2023-24) पर्यंत वाढला; शहरी MPCE ₹2,630 वरून ₹3,632 पर्यंत वाढला.

## केरळची वन्यजीव कायद्यातील दुरुस्तीची मागणी:

**संदर्भ:-**

- केरळच्या विधानसभेने वाढत्या मानव-प्राणी संघर्षांचा हवाला देत वन्यजीव संरक्षण कायदा, 1972 मध्ये सुधारणा करण्याची मागणी करणारा ठराव मंजूर केला.

**कीटक/ कृमी:-**

- कीटक हे पिकांचे नुकसान, पशुधनास धोका किंवा मानवी जीवन आणि मालमत्तेस धोका यामुळे हानिकारक किंवा उपद्रव करणारे मानले जाणारे प्राणी आहेत.
- **सामान्य उदाहरणे:** उंदीर, सामान्य कावळे, फळझाडावरील वटवाघळे.
- कायदेशीर परिणाम: वर्गीकृत कीटक कायदेशीर संरक्षण गमावतात आणि त्यांना वन्यजीव संवर्धन कायद्यांपासून सूट दिली जाते.

**कृमी घोषित करण्याची प्रक्रिया:**

- संबंधित राज्य सरकार पर्यावरण, वन आणि हवामान बदल मंत्रालयाकडे औपचारिक विनंती सादर करते.
- **केंद्रीय घोषणा:** पडताळणीनंतर, केंद्र विशिष्ट प्रदेश आणि कालावधीसाठी प्रजातीला कीटक म्हणून घोषित करणारी अधिसूचना जारी करते.
- कीटक स्थिती तात्पुरती असते आणि नमूद केलेल्या क्षेत्र आणि कालावधीपुरती मर्यादित असते.
- **सध्याची तरतूद:** कलम 11 (1) (अ) मुख्य वन्यजीव वॉर्डनला (CWLW) मानवी जीवाला धोका निर्माण करणाऱ्या किंवा आजारी/अपंग असलेल्या वन्य प्राण्यांची शिकार/हत्या करण्यास परवानगी देते.
- **केरळचा प्रस्ताव:** जलद, प्रदेश-विशिष्ट निर्णय सुनिश्चित करण्यासाठी हे अधिकार मुख्य वनसंरक्षकांकडे (CCF) हस्तांतरित करणे. केरळमध्ये पाच सी. सी. एफ. आहेत, ज्यापैकी प्रत्येक वेगवेगळ्या प्रदेशासाठी जबाबदार आहे.

## एनव्हीस्टॅट्स इंडिया 2025:

**संदर्भ (PIB, DTE):**

- सांख्यिकी आणि कार्यक्रम अंमलबजावणी मंत्रालयाने (MoSPI) 'एनव्हीस्टॅट्स इंडिया 2025: पर्यावरण सांख्यिकी' ची 8 वी आवृत्ती प्रकाशित केली.
- **राष्ट्रीय सांख्यिकी कार्यालयाकडून (एन. एस. ओ.) 2018** पासून दरवर्षी एनव्हीस्टेटस् प्रकाशित केले जाते.
- जागतिक तुलनात्मकता आणि संरचित अहवाल सुनिश्चित करण्यासाठी संयुक्त राष्ट्रांच्या पर्यावरण सांख्यिकी विकास आराखड्याशी (FDES) 2013 सुसंगत आहे.

## अर्नाळा

**संदर्भ (पी. आय. बी.):**

- भारतीय नौदल 18 जून 2025 रोजी अर्नाळा येथे **पहिले पाणबुडीविरोधी युद्धनौका (ASW-SWC) कार्यान्वित करण्यासाठी सज्ज आहे.**

**बद्दल:**

- अर्नाळाच्या कार्यान्वयनामुळे 16 ए. एस. डब्ल्यू.-एस. डब्ल्यू. सी. ASW- SWC जहाजांपैकी **पहिल्या जहाजाचा भारतीय नौदलात औपचारिक समावेश होईल.**

**मुख्य वैशिष्ट्ये:**

- अर्नाळा ही डिझेल-इंजिन-वॉटरजेट संयोजनाद्वारे चालवली जाणारी भारतीय नौदलाची सर्वात मोठी युद्धनौका आहे. त्याची लांबी सुमारे 77.6 मीटर आहे.
- महाराष्ट्रातील वसई येथील ऐतिहासिक अर्नाळा किल्ल्याचे नाव देण्यात आलेले हे नाव पाण्याखालील पाळत ठेवणे, शोध आणि बचाव कार्य यासारख्या पाणबुडीविरोधी युद्ध मोहिमांसाठी सुसज्ज आहे. हे प्रगत माईन्स पसरवण्याच्या क्षमतेसह किनारपट्टीच्यावर SSW ऑपरेशन्स करण्यास सक्षम आहे.
- **रचना आणि निर्मिती:** एल अँड टी शिपबिल्डर्ससह सार्वजनिक खाजगी भागीदारी अंतर्गत गार्डन रीच शिपबिल्डर्स अँड इंजिनिअर्स (जीआरएसई), कोलकाता यांनी केली आहे.
- स्वदेशी सामग्री: यात 80 टक्क्यांहून अधिक स्वदेशी सामग्री समाविष्ट आहे आणि भारत इलेक्ट्रॉनिक्स लिमिटेड (BEL), एल अँड टी इत्यादींसह आघाडीच्या भारतीय संरक्षण कंपन्यांच्या प्रगत प्रणालींचे एकत्रीकरण केले आहे.

**आय. एन. एस. तमाल:**

- **हे दुसरे तलवार श्रेणीचे गुप्त युद्धनौका जून 2025 च्या** अखेरीस कार्यान्वित होणार आहे.
- **रशियाबरोबर 25 कोटी डॉलरच्या करारात खरेदी केलेल्या चार युद्धनौकांपैकी** हे एक आहे: दोन रशियामध्ये आणि दोन गोवा शिपयार्ड लिमिटेड (जीएसएल) येथे रशियन तंत्रज्ञान हस्तांतरणासह बांधण्यात आले होते.
- त्यातीलच एक जहाज आय. एन. एस. तुशिल डिसेंबर 2024 मध्ये कार्यान्वित झाले आणि फेब्रुवारी 2025 मध्ये भारतात पोहोचले.

## आयुष निवेश सारथी पोर्टल:

**संदर्भ:**

- पारंपरिक औषधांमध्ये गुंतवणुकीला चालना देण्यासाठी आयुष निवेश सारथी पोर्टल सुरू करण्यात आले.

**बद्दल:**

- आयुष क्षेत्रासाठी (आयुर्वेद, योग, निसर्गोपचार, युनानी, सिद्ध, होमिओपॅथी) हे एकमेव, गुंतवणूकदार-केंद्रित डिजिटल पोर्टल आहे.
- आयुष मंत्रालयाने इन्व्हेस्ट इंडियाच्या सहकार्याने विकसित केले.
- **उद्देश:** आयुष आधारित उपक्रमांमध्ये थेट परकीय गुंतवणुकीला आणि खाजगी सहभागाला प्रोत्साहन देणे.

**मुख्य वैशिष्ट्ये:**

- धोरणात्मक चौकट, प्रोत्साहन, गुंतवणुकीसाठी सज्ज प्रकल्प आणि मंजुरी एकाच ठिकाणी एकत्रित करणे.
- प्रश्नांचे कार्यक्षमतेने निराकरण करण्यासाठी सरकारी विभागांशी थेट समन्वय साधणे.

- आंतरराष्ट्रीय गुंतवणूकदारांना लक्ष्य करणे आणि भारताच्या आयुष प्रणालीला जागतिक स्तरावर प्रोत्साहन देणे.

## प्रधानमंत्री सुरक्षित मातृत्व अभियान:

**संदर्भ (पी. आय. बी.):**

- प्रधानमंत्री सुरक्षित मातृत्व अभियानाला (PMSMA) 9 वर्षे पूर्ण झाली आहेत.

**बद्दल:**

- प्रारंभ: 2016
- **नोडल मंत्रालय:** आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण मंत्रालयाचा प्रमुख उपक्रम.
- संरेखित धोरण: राष्ट्रीय आरोग्य अभियानांतर्गत (एन. एच. एम.) प्रजननक्षम, मातृ, नवजात, बालक आणि पौगंड आरोग्य आणि पोषण (RMNCAH-N).
- **उद्देश:** माता आणि नवजात मृत्यूदर कमी करण्यासाठी, विशेषतः दुसऱ्या आणि तिसऱ्या तिमाहीत, खात्रीशीर, सर्वसमावेशक आणि दर्जेदार प्रसूतीपूर्व काळजी (ए. एन. सी.) विनामूल्य प्रदान करणे.
- **पात्रता:** सर्व गर्भवती महिला, विशेषतः अपंजीकृत, पौगंडावस्थेतील, लवकर आणि उच्च जोखमीच्या गर्भधारणा.

**मुख्य वैशिष्ट्ये:**

- **निश्चित दिवशी ANC सेवा:** प्रत्येक महिन्याच्या 9 तारखेला सरकारी उपचारग्रहामध्ये.
- **मोफत सेवा:** शारीरिक तपासणी, 1 अल्ट्रासाऊंड, प्रयोगशाळेतील चाचण्या, लोह आणि फॉलिक आम्ल आणि कॅल्शियम पूरक.
- **तज्ञांच्या नेतृत्वाखालील काळजी:** प्रसूतिशास्त्र आणि स्त्रीरोगशास्त्र तज्ञ, रेडिओलॉजिस्ट, चिकित्सक (खाजगी डॉक्टरांसह).
- **जोखीम ओळखणे:** हिरवा स्टिकर: कोणताही धोका नाही; लाल स्टिकर: उच्च जोखीम असलेली गर्भधारणा.
- **इतर विद्यमान कार्यक्रमांसह एकत्रीकरण:** जननी शिशु सुरक्षा कार्यक्रम, जननी सुरक्षा योजना, पंतप्रधान मातृवंदन योजना, लक्ष्य, सुरक्षित मातृवसन, पोषण अभियान.

## हींग:

**संदर्भ:-**

- **CSIR ने हींगट पालमपूरच्या पहिल्या फुलांच्या आणि बियाणांच्या संचाची नोंद केली होती,** जी दर्शवते की हींगची लागवड भारतात खरोखरच यशस्वीरित्या केली जाऊ शकते.

**हींगबद्दल:**

- **हींग हा एक तिखट मसाला आहे जो भारतीय पाककृती आणि पारंपारिक औषधांमध्ये त्याच्या पाचक आणि इतर आरोग्य फायद्यांसाठी वापरला जातो.**
- **महाभारत, आयुर्वेद, चरक संहिता, पिप्पलाडा संहिता आणि पाणिनीच्या** ग्रंथांसारख्या प्राचीन भारतीय ग्रंथांमध्ये हींगचा उल्लेख आहे.
- हींग ही एक बारमाही वनस्पती आहे जी सामान्यतः परिपक्व होण्यासाठी आणि फुले येण्यास 5 वर्षे घेते. **ते फेरुला वनस्पतीच्या राळातून काढले जाते.**
- **हवामान:** इराण, अफगाणिस्तान आणि मध्य आशियातील मूळ प्रदेशांना अनुकूल असलेल्या थंड, शुष्क वातावरणात भरभराट होते.
- त्याच्या उपचारात्मक गुणधर्मांसाठी, कार्मिनेटिव्ह, अँटी-व्हायरल, अँटी-बॅक्टेरियल, अँटी-इंफ्लेमेटरी, सेडेटिव्ह गुणधर्मांसाठी ओळखले जाते. पचन विकार बरे करण्याव्यतिरिक्त, हींग रक्तदाब कमी करण्यास, मासिक पाळीच्या वेदना कमी करण्यास, डोकेदुखी कमी करण्यास, दम्यापासून आराम मिळण्यास आणि कीटकांच्या चावण्यापासून बरे होण्यास देखील मदत करते.

**भारतातील हींगचे उत्पादन:**

- भारत हा हिंगाचा जगातील सर्वात मोठा आयातदार, ग्राहक आणि निर्यातदार (आयात केलेला हींग) आहे. **भारत अफगाणिस्तान, इराण आणि उझबेकिस्तानसह इतर देशांमधून हींग आयात करतो.**
- 2022-23 दरम्यान, हींग आयात ही मूल्याच्या दृष्टीने एकूण मसाल्यांच्या आयातीपैकी 15.6% होती.

- अलीकडील प्रयत्नांमध्ये भारतातील, विशेषतः हिमाचल प्रदेश आणि जम्मू आणि काश्मीरच्या थंड वाळवंटातील देशांतर्गत लागवडीवर लक्ष केंद्रित केले गेले आहे.
- CSIR-IHBT (वैज्ञानिक आणि औद्योगिक संशोधन परिषद-इन्स्टिट्यूट ऑफ हिमालयन बायो टेक्नॉलॉजी) सारख्या संस्था तंत्रज्ञान विकसित करण्यात आणि शेतकऱ्यांना प्रशिक्षण देण्यात गुंतलेल्या आहेत.

## शांगरी-ला संवाद:

**संदर्भ:-**

- शांगरी-ला संवाद 2025 ची 22 वी आवृत्ती नुकतीच आयोजित करण्यात आली होती.

**बद्दल:**

- शांगरी-ला संवाद ही **आशियातील संरक्षण आणि सुरक्षेवरील प्रमुख वार्षिक शिखर परिषद आहे. 2002 मध्ये स्थापन.**
- सिंगापूरमधील शांगरी-ला हॉटेलमध्ये दरवर्षी जूनमध्ये आयोजित केले जाते.
- **सिंगापूरच्या संरक्षण मंत्रालयाच्या सहकार्याने लंडनच्या इंटरनॅशनल इन्स्टिट्यूट फॉर स्ट्रॅटेजिक स्टडीजने (आय. आय. एस. एस.) याचे आयोजन केले आहे.**
- **ट्रॅक 1.5 संवाद म्हणून कार्य**-विचारवंत आणि संरक्षण तज्ञांचा समावेश असलेल्या अनौपचारिक (ट्रॅक 1), धोरणात्मक चर्चेसह अधिकृत मुत्सद्देगिरीचे मिश्रण (ट्रॅक 2).
- अमेरिका, चीन, भारत, जपान, ऑस्ट्रेलिया आणि आसियन देशांसह सुमारे 40 देशांचे संरक्षण मंत्री, लष्करी प्रमुख, धोरणकर्ते आणि धोरणात्मक विश्लेषक उपस्थित होते.
- पारंपारिक (प्रादेशिक विवाद, प्रादेशिक संघर्ष) आणि अपारंपरिक (दहशतवाद, सायबर सुरक्षा, हवामान बदल) आव्हानांवर द्विपक्षीय आणि बहुपक्षीय सहभागासाठी एक उच्च-स्तरीय व्यासपीठ प्रदान करते.
- चर्चा दोन स्वरूपात आयोजित केल्या जातातः सार्वजनिक भाषणांसाठी खुली पूर्ण सत्रे आणि व्यापक संवाद आणि सखोल, केंद्रित आणि गोपनीय देवाणघेवाणीसाठी अंतर्गत गोपनीय बैठका.

## हिमालयीन लॉग टेल्ड मायोटीस

**संदर्भ:**

- उत्तराखंडच्या चमोली जिल्ह्यात मायोटीस (माऊस-इयर वटवाघळे) जातीशी संबंधित हिमालयीन लांब शेपटीचे मायोटीस सापडले आहेत, ज्यामुळे भारतातील वटवाघळांच्या प्रजातींची संख्या 135 वर पोहोचली आहे.

**बद्दल:**

- मायोटीस फ्रॅटर प्रजाती संकुल पूर्व आणि मध्य आशियामध्ये आकारशास्त्रीयदृष्ट्या समान प्रजातींसाठी ओळखले जाते.
- अधिवासः दक्षिण हिमालयातील शंकूच्या आकाराच्या जंगलांमध्ये (देवदार, देवदार, देवदार) आढळतात.
- वितरण बहुधा दक्षिण हिमालयाच्या उतारांपुरते मर्यादित असून भारत आणि पाकिस्तानमध्ये ते दिसून येते.
- **वैशिष्ट्ये:** एका वेगळ्या लांब शेपटीद्वारे वैशिष्ट्यीकृत, जी त्याला जवळून संबंधित प्रजातींपासून वेगळे करते.
- सूक्ष्म शारीरिक भिन्नता दाखवते जी त्याला त्याच्या वंशात वेगळे करते.

## अन्नसुरक्षेसाठी कृषी क्षेत्रातील महिला:

**संदर्भ:-**

- 2026 हे आंतरराष्ट्रीय महिला शेतकरी वर्ष म्हणून घोषित करण्यात आले असून त्यात अन्नसुरक्षेतील महिलांच्या महत्त्वपूर्ण भूमिकेवर प्रकाश टाकण्यात आला आहे आणि लिंग-समानता, हवामान-लवचिक कृषी विकासाचे आवाहन करण्यात आले आहे.

**शेतीचे स्त्रीकरण: कल:**

- **महिलांचा वाढता सहभाग:** नियतकालिक श्रमशक्ती सर्वेक्षणानुसार (PLFS) २०२३-२४, ७६.९५% ग्रामीण महिला शेतीमध्ये गुंतलेल्या आहेत.
- कृषी कामगारांपैकी 33 टक्के आणि स्वयं-रोजगार असलेल्या शेतकऱ्यांपैकी ~50% महिला आहेत.
- **कृषी जनगणना 2015**-16:73 टक्के ग्रामीण महिला शेती आणि संलग्न क्षेत्रांमध्ये गुंतलेल्या आहेत.

- **जमिनीची अल्प मालकी:** केवळ 12.8% कार्यरत जमिनीची मालकी महिलांच्या मालकीची आहे, जी मालकी क्षेत्राच्या 10.34% ची रचना करते.
- ग्रामीण महिला कामगार शक्ती सहभाग दर (FLPR): FLPR मुख्यत्वे पुरुषांच्या बाहेरच्या स्थलांतरामुळे 2022-23 मधील 41.5% वरून 2023-24 मधील 47.6% पर्यंत वाढला.
- **महिलांच्या भूमिकांमध्ये बदल:** आंध्र प्रदेशात, महिलांच्या नेतृत्वाखालील स्वयंसहाय्यता गट (SHG) सेंद्रिय शेती आणि थेट विपणनात गुंतलेले आहेत, जे मजुरांकडून शेती व्यवस्थापकांकडे जाण्याचे संकेत देतात.

## हवामान बदल कामगिरी निर्देशांक 2025:

- जर्मनवॉच, क्लायमेट ॲक्शन नेटवर्क (सी. ए. एन.) इंटरनॅशनल आणि न्यू क्लायमेट इन्स्टिट्यूट (2005 पासून) यांनी प्रकाशित केला. 2005 पासून दरवर्षी प्रकाशित होत आहे.
- व्याप्ती: 63 देश + युरोपियन युनियन, जे जागतिक हरितगृह वायू उत्सर्जनात 90 टक्क्यांहून अधिक योगदान देते.
- **उद्देश:** पारदर्शकता वाढवणे आणि पॅरिस कराराच्या उद्दिष्टांच्या दिशेने प्रगतीचे मूल्यांकन करणे.
- **मूल्यांकन निकष:** हरितगृह वायू (GHG) उत्सर्जन (एकूण क्रमवारीच्या 40 टक्के), नवीकरणीय ऊर्जा (20 टक्के), ऊर्जा वापर (20 टक्के) आणि हवामान धोरण (20 टक्के).

**CCPI 2025 ची ठळक वैशिष्ट्ये:**

- **कोणताही देश पहिल्या 3 मध्ये नाही**, जे दर्शविते की कोणीही 1.5 अंश सेल्सियसची उद्दिष्टे पूर्ण करण्याच्या मार्गावर नाही.
- **अव्वल कामगिरी करणारे:** डेन्मार्क चौथ्या स्थानावर आहे, त्यानंतर नेदरलँड्स, यूके (कोळसा वापर टप्प्याटप्प्याने कमी केल्यामुळे आणि जीवाश्म इंधन परवाने थांबवल्यामुळे एक उल्लेखनीय गिर्यारोहक), फिलीपिन्स, मोरोक्को आणि नॉर्वे यांचा क्रमांक लागतो.
- जी-20 देश जागतिक हरितगृह वायूंचे ~75% उत्सर्जन करतात; केवळ भारत आणि ब्रिटन हे उच्च कामगिरी करणारे देश आहेत.
- निम्न कामगिरी करणारे (क्रमांक 58-67): जपान, अर्जेंटिना, तैवान, कझाकस्तान, कॅनडा, दक्षिण कोरिया, रशिया, संयुक्त अरब अमिराती, सौदी अरेबिया, इराण.
- **भारताची कामगिरी: ६७.९९ च्या गुणांसह भारत दहाव्या स्थानावर आहे,** दोन स्थानांनी घसरला आहे, परंतु सर्वोत्तम कामगिरी करणाऱ्या पहिल्या दहामध्ये कायम आहे.
- हरितगृह वायू उत्सर्जन आणि ऊर्जा वापरामध्ये उच्च, हवामान धोरणात मध्यम आणि अक्षय उर्जेमध्ये कमी कामगिरी.

## एक्सियम (Axiom) - 4 अभियान:

**संदर्भ (पी. आय. बी.):**

- भारत एक्सियम मिशन 4 सह मानवी अंतराळ उड्डाणात परतला आहे, जे 1984 नंतरचे पहिले उड्डाण आहे.

**बद्दल:**

- **ISS साठीची चौथी खाजगी अंतराळवीर मोहीम, नासा आणि स्पेसएक्सच्या भागीदारीत खासगी अमेरिकन अंतराळ कंपनी एक्सिओम स्पेसद्वारे चालवली जात आहे.**
- **फ्लोरिडाच्या केनेडी स्पेस सेंटर येथून स्पेसएक्सच्या ड्रॅगन अंतराळ** यानातून त्याचे प्रक्षेपण केले जाईल.
- **मोहिमेचा कालावधी:** कर्मचारी 14 दिवस आय. एस. एस. वर राहतील आणि 31 देशांमध्ये 60 वैज्ञानिक प्रयोग करतील.
- **नासा आणि भारतीय अंतराळ संस्था यांच्यातील संयुक्त प्रयत्नांचा एक भाग म्हणून ही मोहीम पहिल्या भारतीय अंतराळवीराला स्थानकात पाठवेल.** आय. एस. एस. वर राहण्यासाठी पोलंड आणि हंगेरीमधील पहिले अंतराळवीर देखील घेऊन जातात.
- राकेश शर्माच्या 1984 च्या उड्डाणानंतर भारताने अंतराळ मोहिमांमध्ये पुनरागमन केले.

**तुम्हाला माहीत आहे का?**

- **आंतरराष्ट्रीय अंतराळ स्थानक (आय. एस. एस.):** पृथ्वीपासून सुमारे 400 कि. मी. वर प्रदक्षिणा घालणे हा नासा, रोस्कोस्मोस, ESA,JAXA आणि CSA यांच्यातील संयुक्त उपक्रम आहे.
- **भारतीय अंतराळ स्थानक-**पृथ्वीच्या खालच्या कक्षेत दीर्घकाळ चालणारी मानवी अंतराळ उड्डाण क्षमता आणि वैज्ञानिक संशोधन वाढवण्यासाठी 2035 पर्यंत स्वतःचे स्वदेशी अंतराळ स्थानक स्थापन करण्याची भारताची योजना आहे.
- **अंतराळ दृष्टीकोन 2047:** अंतराळ संशोधन, व्यापारीकरण, खाजगी सहभाग आणि जागतिक भागीदारीवर लक्ष केंद्रित करून 2047 पर्यंत भारताला अंतराळ तंत्रज्ञानात जागतिक नेते बनवण्याचे उद्दिष्ट असलेला दीर्घकालीन आराखडा.

## फुएगो ज्वालामुखी:

**संदर्भ:**

- ग्वाटेमालाच्या फुएगो ज्वालामुखीचा उद्रेक झाला, सुमारे 30 तासांच्या तीव्र ज्वालामुखीच्या क्रियाकलापांनंतर वातावरणात राख पसरली.

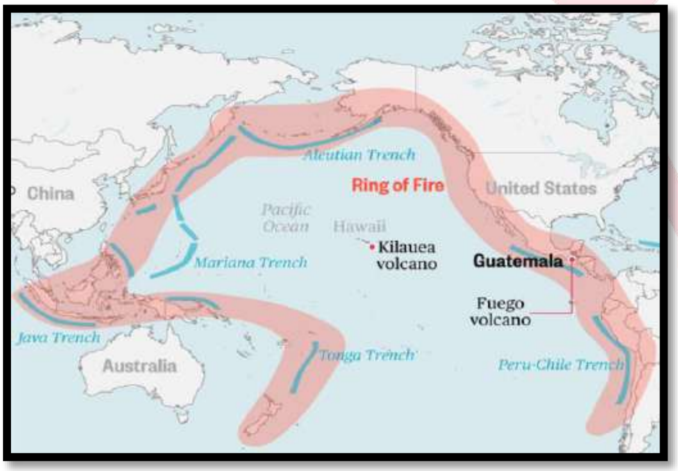


- स्थान: दक्षिण ग्वाटेमाला, अँटिगा शहरापासून सुमारे 18 किमी.
- **प्रकार:** स्ट्रॅटोव्होल्कॅनो; मध्य अमेरिकेतील सर्वात सक्रिय ज्वालामुखींपैकी एक.
- उंची: समुद्रसपाटीपासून सुमारे 3,763 मीटर.
- **टेक्टोनिक सेटिंग:** पॅसिफिक रिंग ऑफ फायरचा एक भाग, भूकंपाच्या दृष्टीने सक्रिय क्षेत्र.
- कॅरिबियन प्लेटच्या खाली कोकोस प्लेटच्या सबडक्शनने तयार होते.
- मध्य अमेरिकन ज्वालामुखी आर्कचा एक भाग.
- भूविज्ञान: उत्तरेकडे अकेटेनांगो ज्वालामुखी असलेल्या संकुलाचा एक भाग. कोसळलेल्या मेसेटा ज्वालामुखीवर (~ 8,500 वर्षांपूर्वी) बांधले गेले, जो एस्क्युन्टला अवशेष-हिमस्खलन जमा करतो.
- **उद्रेकाचा इतिहास:** 1524 पासून 60 + उद्रेकांची नोंद झाली.

## राजा भाबूत सिंग:

**संदर्भ:**

- मध्य प्रदेश सरकारने पचमारही वन्यजीव अभयारण्याचे नाव बदलून 19 व्या शतकातील आदिवासी नेते राजा भाबूत सिंग यांचे नाव दिले.

**बद्दल:**

- राजा भाबूत हे मध्य प्रदेशातील सध्याच्या नर्मदापुरम (पूर्वीचे होशंगाबाद) येथील गोंड आदिवासी समुदायाचे होते.
- त्यांचा जन्म हराकोट रायखेडी शाखेच्या जागीरदार कुटुंबात झाला होता, जे पचमारही जागीरच्या ठाकूर अजित सिंग यांचे वंशज होते.
- त्यांचे वडील ठाकूर मोहन सिंग यांनी 1819-20 मध्ये पेशवे अप्पा साहेब भोसले यांच्यासमवेत इंग्रजांविरुद्ध लढा दिला.

## एम्परर पेंग्विन:

**संदर्भ:**

- एका नवीन अभ्यासात असे आढळून आले आहे की एम्परर पेंग्विन वसाहतींमधील लोकसंख्येत 22 टक्के घट झाली आहे.

**बद्दल:**

- सर्व पेंग्विन प्रजातींपैकी सर्वात मोठा आणि सर्वात वजनाने जड आणि जगातील सर्वात खोल डायव्हिंग करणारा पक्षी.
- **वितरण:** केवळ अंटार्क्टिकामध्ये आढळते.
- **अधिवास:** बर्फाच्या ढिगाऱ्याखाली आणि आसपासच्या दक्षिण महासागराच्या पाण्यावर राहतात.

- घरटे बांधण्यासाठी आणि संगोपनासाठी बर्फावर अवलंबून असलेले, संपूर्ण जीवनचक्र स्थिर समुद्रातील बर्फाशी जोडलेले आहे.
- **शारीरिक वैशिष्ट्ये:** डोके, मान आणि छातीवर नारिंगी-पिवळ्या खुणा असलेले काळे आणि पांढरे शरीर. उष्णता टिकवून ठेवण्यासाठी पंखांचे दोन थर, जाड चरबीचे साठे, लहान चोच.
- **आयुष्य:** 15-20 वर्षे.
- **आहार:** प्रामुख्याने समुद्रातील बर्फाच्या खाली असलेले मासे, क्रिल आणि स्क्विड यांचा आहार.
- **संवर्धनाची स्थिती:** आय. यू. सी. एन.: धोक्यामध्ये समाविष्ट.
- **महत्त्व:** ध्रुवीय परिसंस्थांवर जागतिक तापमानवाढीचा थेट परिणाम दर्शविणारी हवामान बदलासाठी एक महत्त्वपूर्ण सूचक प्रजाती. अंटार्क्टिक समुद्रावरील बर्फाच्या संरक्षणावर जगणे अवलंबून आहे.

## DIGIPIN:

**संदर्भ (पी. आय. बी.):-**

- टपाल विभागाने भारतातील नवीन भू-कोडित डिजिटल संबोधन प्रणाली, DIGIPIN नावाच्या नवीन डिजिटल संबोधन प्रणालीचे अनावरण केले.

**डिजिपिन म्हणजे काय?**

- **जिओ-कोडेड डिजिटल ॲड्रेसिंग सिस्टम ही त्यांच्या अक्षांश आणि रेखांश निर्देशांकांच्या आधारे स्थानांना अद्वितीय डिजिटल पत्ते नियुक्त करण्याची एक पद्धत आहे.** पारंपारिक टपाल पत्त्यांवर अवलंबून राहण्याऐवजी, ही प्रणाली ठिकाणे ओळखण्यासाठी अचूक भौगोलिक माहिती वापरते.
- DIGIPIN ही **आय. आय. टी. हैदराबाद आणि नॅशनल रिमोट सेन्सिंग सेंटर (एन. आर. एस. सी.), ISRO च्या सहकार्याने टपाल विभागाने विकसित केलेली एक मुक्त स्रोत असलेली** राष्ट्रव्यापी भू-सांकेतिक संबोधन प्रणाली आहे.
- ते भारताचे अंदाजे दोन भागांमध्ये विभाजन करते. **4 मी x 4 मी ग्रीड** आणि प्रत्येक ग्रीडला अक्षांश आणि रेखांश निर्देशांकांवर आधारित एक अद्वितीय 10-वर्णांचा अल्फान्यूमेरिक कोड नियुक्त करतो. याचा वापर ऑफलाईन केला जाऊ शकतो.
- **उद्देश:** सार्वजनिक आणि खाजगी सेवांच्या अखंड वितरणासाठी आणि **'सेवा म्हणून पत्ता' (AaaS)** सक्षम करण्यासाठी प्रमाणित, भू-कोडित पत्ते प्रदान करणे हा यामागचा उद्देश आहे.
- हा **DHRUVA (डिजिटल हब फॉर रेफरन्स अँड युनिक व्हर्च्युअल ॲड्रेस)** चा एक भाग आहे, ज्याचा उद्देश प्रमाणित, आंतरसंचालनीय आणि जिओकोडेड डिजिटल संबोधन प्रणाली तयार करणे हा आहे.
- हे ग्रामीण प्रदेश, जंगले आणि सागरी क्षेत्रांसह सर्व भौगोलिक क्षेत्रांना लागू होते, तसेच ज्या भागात कोणताही स्पष्ट पत्ता अस्तित्वात नाही अशा क्षेत्रांना देखील मदत करते, ज्यामुळे ते सार्वत्रिकपणे लागू होते.

## क्रॉपिक (CROPIC) उपक्रम:

**संदर्भ (पी. आय. बी.):**

- कृषी आणि शेतकरी कल्याण मंत्रालयाने प्रधानमंत्री पीक विमा योजनेंतर्गत डिजिटल उपक्रम **'रिअल-टाइम ऑब्झर्वेशन अँड फोटो ऑफ क्रॉपिक' (क्रॉपिक)** सुरू करण्याची योजना आखली आहे.

**बद्दल:**

- **उद्देश:** पिकांच्या आरोग्यावर लक्ष ठेवणे, कृत्रिम बुद्धिमत्तेवर चालणाऱ्या संगणकीय दृष्टी मॉडेल्सचा वापर करून पिकांच्या नुकसानीचा स्वयंचलित अंदाज घेणे आणि जलद, पारदर्शक आणि पुरावा-आधारित विमा भरपाई सुलभ करणे.
- **माहिती संकलन:** शेतकरी आणि अधिकारी क्रॉपिक मोबाईल ॲपचा वापर करून पीक चक्रादरम्यान चार ते पाच वेळा जिओ-टॅग केलेली, वेळेची शिक्कामोर्तब केलेली छायाचित्रे अपलोड करतात.
- **ए. आय.-आधारित मेघ मंच:** संगणकाच्या दृष्टीचा वापर करून पिकाचा प्रकार, वाढीचा टप्पा, तणावाची

लक्षणे आणि नुकसानाची व्याप्ती यासाठी प्रतिमांचे विश्लेषण करते.

- **वेब डॅशबोर्ड:** विविध स्तरांवरील अधिकाऱ्यांद्वारे देखरेख आणि निर्णय घेण्यासाठी रिअल-टाइम व्हिज्युअलायझेशन प्रदान करते.
- **प्रायोगिक टप्पा (2025-26):** खरीप 2025 आणि रब्बी 2025-26 दरम्यान आयोजित केला गेला.
- सुरुवातीला, प्रत्येक हंगामात 50 जिल्ह्यांमध्ये, प्रत्येक जिल्ह्यात तीन प्रमुख अधिसूचित पिके समाविष्ट केली जातात.
- **निधी:** तंत्रज्ञानातील नवकल्पनांसाठी एकूण 825 कोटी रुपयांच्या तरतुदीसह नवकल्पना आणि तंत्रज्ञान निधी (एफ. आय. ए. टी.) अंतर्गत वित्तपुरवठा.

## प्रसूती लाभ

**संदर्भ: -**

- प्रसूती रजेस घटनात्मक अधिकार म्हणून मान्यता देणाऱ्या सर्वोच्च न्यायालयाच्या अलीकडील निकालाने (के. उमादेवी विरुद्ध तामिळनाडू सरकार) पुनरुत्पादक न्याय आणि सामाजिक समावेशकतेवर पुन्हा वाद निर्माण केला आहे.

**सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय:**

- **कलम 21 अंतर्गत संरक्षित प्रजनन अधिकार म्हणून प्रसूती रजेवर स्थगिती.**
- भारतीय संविधानाच्या कलम 254 अंतर्गत राज्य नियम **केंद्रीय कायद्यांना (प्रसूती लाभ कायदा, 1961) मागे टाकू शकत नाहीत.**

**भारतातील प्रसुती रजा धोरण:**

- **प्रसूती लाभ कायदा, 1961:**12 आठवड्यांसाठी पगारी प्रसूती रजा प्रदान करते.
- **प्रसूती लाभ (दुरुस्ती) कायदा, 2017:** सर्व महिलांना (यासह) पगारी प्रसूती रजेची तरतूद आहे. दत्तक आणि नियुक्त माता) पहिल्या आणि दुसऱ्या मुलासाठी 26 आठवडे आणि तिसऱ्या मुलासाठी 12 आठवडे.
- **पाळणाघर सुविधा:** 50 + कर्मचारी असलेल्या आस्थापनांसाठी अनिवार्य, आईकडून दररोज 4 भेटीला परवानगी.

## भारतातील थेट परकीय गुंतवणुकीचा ओघ:

**संदर्भ (पी. आय. बी.):**

- आरबीआयच्या आकडेवारीनुसार भारतातील निव्वळ थेट परकीय गुंतवणुकीचा ओघ झपाट्याने कमी झाला आहे.

**थेट परकीय गुंतवणुकीवरील आरबीआयची आकडेवारी:**

- **सकल थेट परकीय गुंतवणुकीत वाढ:** एप्रिल-फेब्रुवारी दरम्यान भारताने एकूण थेट परकीय गुंतवणुकीचा ओघ $75.1 अब्ज इतका आकर्षित केला, जो मागील वर्षीच्या $65.2 अब्ज इतका होता.
- **निव्वळ थेट परकीय गुंतवणुकीत घट:** मागील वर्षाच्या तुलनेत २०२४-२५ मध्ये 96 टक्क्यांहून अधिक घट होऊन ती केवळ 35 कोटी 30 लाख डॉलर्सवर आली.
- **भारताची निव्वळ बाह्य थेट परकीय गुंतवणूक (OFDI):** मागील वर्षाच्या तुलनेत 75 टक्क्यांहून अधिक वाढ नोंदवत २०२४-२५ मध्ये 29.2 अब्ज डॉलर्सपर्यंत पोहोचली.

**निव्वळ थेट परकीय गुंतवणूक:-**

- निव्वळ थेट परकीय गुंतवणूक ही मुळात एकूण थेट परकीय गुंतवणूक असते, जी भारतात व्यवसाय करणाऱ्या परदेशी कंपन्यांकडून परत पाठवली जाणारी रक्कम आणि भारतीय कंपन्यांकडून बाहेरची थेट परकीय गुंतवणूक वजा करून आत येणारी एकूण रक्कम असते.
- निव्वळ थेट परकीय गुंतवणूक = सकल थेट परकीय गुंतवणुकीचा ओघ-(परदेशी कंपन्यांद्वारे प्रत्यावर्तन + भारतीय कंपन्यांद्वारे बाह्य थेट परकीय गुंतवणूक).

**तुम्हाला माहीत आहे का?**

- एकूण थेट परकीय गुंतवणुकीचा ओघ: आर्थिक वर्ष 2024-25 मध्ये $81 अब्ज (आर्थिक वर्ष 2013-14 मध्ये $36.05 अब्ज), आर्थिक वर्ष 2023-24 च्या तुलनेत 14 टक्के वाढ.
- **एकूण थेट परकीय गुंतवणुकीत क्षेत्राचा वाटा:** सेवा क्षेत्र (एकूण प्रवाहाच्या 19 टक्के), त्यानंतर संगणक सॉफ्टवेअर आणि हार्डवेअर (16 टक्के) आणि व्यापार (8 टक्के).

- एकूण थेट परकीय गुंतवणुकीच्या समभागांच्या ओघामध्ये **महाराष्ट्राचा सर्वाधिक वाटा (39 टक्के) आहे,** त्यानंतर कर्नाटक (13 टक्के) आणि दिल्ली (12 टक्के) आहे.
- सर्वाधिक थेट परकीय गुंतवणूक सिंगापूरमधून (30 टक्के हिस्सा), त्यानंतर मॉरिशस (17 टक्के) आणि अमेरिका (11 टक्के).

## ग्लोबल इकॉनॉमिक प्रॉस्पेक्ट्स रिपोर्ट 2025:

- जागतिक बँकेने आपला मध्य-वर्षाचा ग्लोबल इकॉनॉमिक प्रॉस्पेक्ट्स (जीईपी) अहवाल, 2025 प्रसिद्ध केला आहे.

**ठळक वैशिष्ट्ये:-**

- जागतिक **जीडीपी 2025 मध्ये 2.3 टक्क्यांपर्यंत मंदावण्याचा अंदाज आहे,** जो 2008 नंतरचा सर्वात कमी दर आहे (जागतिक मंदी वगळता).
- उदयोन्मुख बाजारपेठा आणि विकसनशील अर्थव्यवस्था **2025 मध्ये 3.8 टक्क्यांनी वाढण्याची** अपेक्षा आहे.
- शुल्क परिणामांमुळे 2025 मध्ये **जागतिक व्यापार 1.8 टक्क्यांनी वाढेल (2024 मधील 3.4 टक्क्यांवरून खाली).** अमेरिका-चीन व्यापार संघर्षामुळे पुरवठा साखळी विस्कळीत होत आहे आणि जागतिक मागणी कमी होत आहे.
- जगातील सर्वात वेगाने वाढणारी मोठी अर्थव्यवस्था म्हणून आपला दर्जा कायम ठेवत, **आर्थिक वर्ष 26 मध्ये भारताचा जीडीपी 6.3 टक्क्यांनी वाढण्याची अपेक्षा आहे** (जानेवारी 2025 च्या अंदाजापेक्षा 0.40 टक्के कमी आहे).

## विस्तारित प्रक्षेपक-दीर्घ कालावधी हायपरसॉनिक क्रूझ क्षेपणास्त्र (ET-LDHCM):

**संदर्भ:**

- भारत विस्तारित प्रक्षेपक-दीर्घ कालावधी हायपरसॉनिक क्रूझ क्षेपणास्त्राची **चाचणी घेण्यासाठी सज्ज आहे.**

**मुख्य वैशिष्ट्ये:**

- **संरक्षण संशोधन आणि विकास संस्थेच्या (DRDO) वर्गीकृत उपक्रम** प्रकल्प विष्णू अंतर्गत स्वदेशी पद्धतीने विकसित केले.
- **हे क्षेपणास्त्र प्रगत स्क्रॅमजेट इंजिनद्वारे चालवले जाते.** पारंपारिक जेट इंजिनाच्या उलट, स्क्रॅमजेट ज्वलनसाठी वातावरणातील ऑक्सिजनचा वापर करते, ज्यामुळे दीर्घ कालावधीसाठी सातत्यपूर्ण उच्च गती शक्य होते.
- **हायपरसॉनिक वेग: मॅक 8 चा कमाल वेग, जो सुमारे 11,000 किमी/ताशी किंवा आवाजाच्या वेगाच्या आठ पट आहे.**
- ET-LDHCM सह, भारत अमेरिका, रशिया आणि चीनसह निवडक राष्ट्रांच्या गटात सामील झाला आहे, ज्यांनी हायपरसॉनिक शस्त्र प्रणालीवर प्रभुत्व मिळवले आहे.
- **श्रेणी**-सुमारे 1500 किलोमीटर.
- **पेलोड:** 1,000-2,000 किलो वजनाच्या पारंपरिक किंवा आण्विक शस्त्रास्त्रांचा वापर करून ते शत्रूच्या ठिकाणांना लक्ष्य करू शकते आणि नष्ट करू शकते.
- **ते जमिनीवरून, आकाशातून किंवा समुद्रातून प्रक्षेपित केले जाऊ शकते.**

**प्रोजेक्ट विष्णू:**

- भारताच्या संरक्षण संशोधन आणि विकास संस्थेने (DRDO) सुरू केलेला प्रोजेक्ट विष्णू हा हायपरसॉनिक क्रूझ क्षेपणास्त्रे विकसित करण्यावर केंद्रित एक कार्यक्रम आहे.
- या प्रकल्पाचा उद्देश वेगवान, कुशल शस्त्रांनी भारताच्या हल्ल्याच्या क्षमतेत क्रांती घडवून आणणे हा आहे.

## युद्धाभ्यास खान क्वेस्ट:

- युद्धाभ्यास खान क्वेस्टची 22 वी आवृत्ती **मंगोलियातील उलानबातर** येथे झाली.
- हा संयुक्त राष्ट्रांनी अनिवार्य केलेला बहुराष्ट्रीय शांतता राखण्याचा सराव आहे, ज्यामध्ये अनेक देशांचा सहभाग आहे.

- 2003 साली अमेरिका-मंगोलिया यांच्यात द्विपक्षीय सराव म्हणून सुरुवात झाली आणि 2006 साली तो बहुराष्ट्रीय सरावात विकसित झाला.
- **उद्दिष्टे:** बहुराष्ट्रीय व्यवस्थांमध्ये आंतरसंचालनीयता वाढवणे आणि संयुक्त राष्ट्रांच्या शांतता समर्थन मोहिमांसाठी लष्करी सज्जता बळकट करणे.

## फिशिंग कॅट

**संदर्भ:**

- फिशिंग कॅट कॉलरिंग प्रकल्पांतर्गत **भारतीय वन्यजीव संस्थेने कोरिंगा वन्यजीव अभयारण्यात मासेमारी करणाऱ्या तीन मांजरींना रेडिओ कॉलद्वारे यशस्वीरित्या पकडले आहे.**

**बद्दल:**

- मध्यम आकाराची जंगली मांजर, ज्याला सामान्यतः क्ला ट्रे किंवा टायगर फिश म्हणून ओळखले जाते.
- एकाकी, बीळ खोदणारे आणि एक उत्कृष्ट जलतरणपटू; प्रामुख्याने रात्री सक्रिय असते.
- **अधिवास:** पाणथळ जागा, दलदलीची जागा, नदीकाठ आणि खारफुटीची जंगले.
- वितरण: आग्नेय आशिया, श्रीलंका, पाकिस्तान, चीन, जावा, सुमात्रामध्ये आढळते.
- **भारत:** सुंदरबन, गंगा-ब्रह्मपुत्रा मैदाने, पश्चिम घाट, आंध्र प्रदेश खारफुटी.
- आहार: प्रामुख्याने मासे, बेडूक, क्रस्टेशियन्स आणि लहान कृंतक.
- **धोके:** पाणथळ जमिनीचा ऱ्हास, प्रदूषण, अधिवासाचे नुकसान, शिकार आणि मानव-वन्यजीव संघर्ष.
- **संवर्धनाची स्थिती:** IUCN लाल यादी: असुरक्षित। CITES: परिशिष्ट 2। WPA, 1972: अनुसूची 1.

**कोरिंगा वन्यजीव अभयारण्य:**

- आंध्र प्रदेशातील काकीनाडा येथे जिथे कोरिंगा नदी बंगालच्या उपसागराला मिळते त्या गोदावरी नदीमुखात स्थित आहे.
- 235 चौरस कि. मी. वर पसरलेला, ~40% समुद्रातील पाण्याने व्यापलेला आणि उर्वरित भरतीच्या खाड्यांनी वेढलेला आहे.
- **वनस्पती:** खारफुटीची जंगले (सुंदरबननंतर भारतातील दुसरी सर्वात मोठी) आणि कोरडी पानझडी उष्णकटिबंधीय जंगले.
- अभयारण्याच्या किनाऱ्यालगत ऑलिव्ह रिडले कासवांसाठी घरट्याचे महत्त्वाचे ठिकाण.
- **युद्धाभ्यास शक्ती 2025:**
- युद्धाभ्यास शक्तीची 8 वी आवृत्ती फ्रान्सच्या ला कॅव्हलेरी येथे होणार आहे.
- भारत आणि फ्रान्स यांच्यातील द्विवार्षिक संयुक्त लष्करी सराव जो दोन्ही देशांमध्ये वैकल्पिकरित्या आयोजित केला जातो.
- **केंद्रबिंदू:** संयुक्त मोहिमांमध्ये आंतरसंचालनीयता आणि सामरिक समन्वय बळकट करणे.
- **इतर भारत-फ्रान्स सराव:** युद्धाभ्यास गरुड (हवाई दल), युद्धाभ्यास वरुण (नौदल) आणि युद्धाभ्यास डेझर्ट नाईट (हवाई दल).

## मॉन्ट्रियल अधिवेशन 1999 (एम. सी. 99)

**संदर्भ:**

- एअर इंडिया बोईंग 787 ड्रीमलाइनर (एअर इंडियाचे क्रॅश झालेले विमान) च्या प्रवाशांसाठी विमा भरणा मॉन्ट्रियल कन्व्हेन्शन, 1999 (एम. सी. 99) द्वारे नियंत्रित केला जावा.

**बद्दल:**

- एम. सी. 99 विमानाने आंतरराष्ट्रीय वाहतूकीदरम्यान झालेल्या अपघातामुळे मृत्यू किंवा दुखापत झालेल्या प्रवाशांच्या संदर्भात आधुनिक नुकसान भरपाईची व्यवस्था स्थापित करते.
- 1929 पासून अव्यवस्थितपणे विकसित झालेल्या वॉर्सा अधिवेशन प्रणालीला एकाच, आधुनिक आणि सार्वत्रिक दायित्व व्यवस्थेद्वारे बदलण्यासाठी त्याची रचना करण्यात आली होती.
- एम. सी. 99 कायदेशीर चौकट देखील स्थापित करते जी विमान कंपन्यांना मालवाहतुकीसाठी इलेक्ट्रॉनिक

कागदपत्रांचा वापर करण्यास अनुमती देते, ज्यामुळे खर्च कमी होतो आणि कार्यक्षमता वाढते.

- **स्वाक्षरी करणारे:** एम. सी. 99 2003 मध्ये लागू झाले आणि आता त्यात 132 पक्ष आहेत. हे सर्व आंतरराष्ट्रीय नागरी विमान वाहतूक संघटनेच्या (ICAO) 68 टक्के समतुल्य आहे.
- **2009 मध्ये भारताने स्वाक्षरी केली.**
- **एम. सी. 99 दायित्व मर्यादा:** स्पेशल ड्रॉईंग राइट्स (एस. डी. आर.) मध्ये व्यक्त केले. एस. डी. आर. चे मूल्य जगाच्या व्यापार आणि वित्तीय प्रणालींसाठी महत्त्वाच्या असलेल्या चलनांच्या बास्केटच्या मूल्याद्वारे निर्धारित केले जाते.
- एम. सी. 99 अंतर्गत वाहक दायित्व मर्यादित आहे: प्रवाशांचा मृत्यू किंवा दुखापतीसाठी एस. डी. आर. 113,100.
- त्या रकमेपेक्षा जास्त दाव्यांचा बचाव करण्यासाठी, वाहकाने हे दर्शविणे आवश्यक आहे की नुकसान वाहकाच्या निष्काळजीपणामुळे/चुकीच्या कृतीमुळे किंवा केवळ दुसऱ्या व्यक्तीच्या निष्काळजीपणामुळे/चुकीच्या कृतीमुळे झाले नाही.

## ब्लॅक बॉक्स:

**संदर्भ:**

- उड्डाणानंतर थोड्याच वेळात एअर इंडियाचे विमान अहमदाबादमध्ये कोसळले; अपघाताचे कारण शोधण्यासाठी ब्लॅक बॉक्सची पुनर्प्राप्ती करणे महत्त्वाचे आहे.

**बद्दल:**

- हे विमानात बसवलेले इलेक्ट्रॉनिक उड्डाण रेकॉर्डिंग उपकरण आहे जे तपासकर्त्यांना अपघाताचे कारण किंवा तांत्रिक बिघाड शोधण्यात मदत करते. चमकदार नारिंगी किंवा पिवळ्या रंगाने रंगवलेले असते.
- हे अपघातास कारणीभूत होणाऱ्या घटनांच्या क्रमाची पुनर्रचना करते, सुरक्षितता आणि उत्तरदायित्व वाढवते.
- हवाई सुरक्षा मानकांमध्ये सुधारणा करण्यासाठी 1967 पासून सर्व व्यावसायिक विमानांमध्ये अनिवार्य आहे.

**ब्लॅक बॉक्सचे घटक:**

- **कॉकपिट व्हॉईस रेकॉर्डर (सी. व्ही. आर.):** पायलट संभाषणे, इंजिनचा आवाज, अलार्म आणि रेडिओ प्रसारणासह कॉकपिट ऑडिओ रेकॉर्ड करते.
- **फ्लाइट डेटा रेकॉर्डर (एफ. डी. आर.):** उंची, हवेचा वेग, उड्डाण शीर्ष, अनुलंब प्रवेग, पिच, रोल, ऑटोपायलट सेटिंग्ज आणि इंजिन कामगिरी यासारखे 80 हून अधिक मापदंड कॅप्चर करते.
- **वैशिष्ट्ये:** टायटॅनियम किंवा स्टीलचा वापर करून बांधलेले आणि उच्च उष्णता, आग, उच्च-गतीचा परिणाम आणि खोल समुद्राच्या दाबाचा सामना करण्यासाठी इन्सुलेटेड असते.
- विमानाच्या मागच्या भागाजवळ स्थित आहे, जेथे अपघातादरम्यान जगण्याची शक्यता जास्त असते.
- पाण्याखालील पुनर्प्राप्तीसाठी मदत करण्यासाठी 30 दिवसांपर्यंत सिग्नल उत्सर्जित करणार्या अल्ट्रासोनिक बीकनसह सुसज्ज.

**तुम्हाला माहीत आहे का?**

- 1950 च्या दशकाच्या सुरुवातीला **डॉ. डेव्हिड वॉरेन यांनी ब्लॅक बॉक्सचा शोध लावला होता**, जो डी हॅव्हिलँड धूमकेतूसारख्या सुरुवातीच्या विमान अपघातांपासून प्रेरित होता. 1963 मध्ये ब्लॅक बॉक्स अनिवार्य करणारा ऑस्ट्रेलिया हा पहिला देश होता; आज, जगभरातील सर्व व्यावसायिक विमानांमध्ये ते आवश्यक आहेत.

## होटोंकी-सैरंग मार्ग:

- **रेल्वे सुरक्षा आयोगाने (सी. आर. एस.)** मिझोरमची राजधानी आयझॉलशी प्रथमच रेल्वे जोडणी सक्षम करून अंतिम होटोंकी सैरंग मार्ग मंजूर केला आहे.
- आसाम (गुवाहाटी), त्रिपुरा (आगरतळा) आणि अरुणाचल प्रदेश (इटानगर/नाहरलागुन) नंतर मिझोरम हे चौथे ईशान्येकडील राज्य आहे, ज्याची राजधानी थेट राष्ट्रीय रेल्वे जाळ्याशी जोडली गेली आहे

**रेल्वे सुरक्षा आयोग (CRS):**

- **ही नागरी विमान वाहतूक मंत्रालयाच्या अखत्यारीत येणारी एक वैधानिक संस्था आहे**. हे 1989 च्या रेल्वे कायद्याद्वारे नियंत्रित केले जाते आणि त्याचे नेतृत्व रेल्वे सुरक्षा मुख्य आयुक्त करतात.
- ती नवीन रेल्वे मार्गांची तपासणी आणि मंजुरी देते, गंभीर रेल्वे अपघातांची चौकशी करते आणि सुरक्षा लेखापरीक्षण करते.
- कोणताही नवीन रेल्वे विभाग जनतेसाठी उघडण्यापूर्वी सी. आर. एस. कडून अंतिम मंजुरी घेणे अनिवार्य आहे.

## जागतिक लिंग अंतर निर्देशांक 2025:

**संदर्भ (TH):**

- जागतिक आर्थिक मंचाने (डब्ल्यू. ई. एफ.) 148 अर्थव्यवस्थांचा समावेश असलेल्या जागतिक लिंग अंतर निर्देशांक 2025 ची 19 वी आवृत्ती प्रसिद्ध केली.

**बद्दल:**

- डब्ल्यूईएफने तयार केलेला हा वार्षिक अहवाल (2016 पासून) आहे जो जगभरातील देशांमधील संसाधने आणि संधींच्या उपलब्धतेतील लिंग-आधारित अंतर मोजतो.
- हे चार प्रमुख आयामांमध्ये लैंगिक समानता मोजतेः
  1) आर्थिक सहभाग आणि संधी.
  2) शैक्षणिक प्राप्ती.
  3) आरोग्य आणि अस्तित्व.
  4) राजकीय सक्षमीकरण.
- एका देशाने संपूर्ण लैंगिक समानता साध्य केली आहे हे दर्शविणाऱ्या 1 गुणांसह, ते 0 ते 1 या प्रमाणात देशांची क्रमवारी लावते, तर 0 गुण समानतेचा संपूर्ण अभाव दर्शवतात.

**मुख्य निष्कर्ष:**

- जागतिक लिंगभेद 68.8% वर बंद झाला आहे, जी कोविड-19 महामारीनंतरची सर्वात चांगली वार्षिक प्रगती आहे. तरीही सध्याच्या दरानुसार पूर्ण समता 123 वर्षे दूर आहे.
- **क्रमवारी**: आइसलँड सलग 16व्या वर्षी क्रमवारीत आघाडीवर आहे, त्यानंतर फिनलंड, नॉर्वे, युनायटेड किंगडम आणि न्यूझीलंड यांचा क्रमांक लागतो.
- **दक्षिण आशिया**: बांगलादेशने 75 स्थानांची झेप घेत जागतिक स्तरावर 24 व्या क्रमांकावर झेप घेत दक्षिण आशियातील सर्वोत्तम कामगिरी करणारा देश म्हणून उदयास आला. नेपाळ 125व्या, श्रीलंका 130व्या, भूतान 119व्या, मालदीव 138व्या आणि पाकिस्तान 148व्या क्रमांकावर आहे.
- 148 देशांपैकी भारत 131व्या स्थानावर असून, गेल्या वर्षीच्या स्थानावरून दोन स्थानांनी घसरला आहे.
- फक्त 64.1% च्या समानतेच्या गुणांसह, भारत हा दक्षिण आशियातील सर्वात खालच्या क्रमांकाच्या देशांपैकी एक आहे.

## रीआर्म युरोप (रेडीनेस 2030):

- EU ची 'रीआर्म युरोप' योजना, ज्याला 'रेडीनेस 2030' असे पुनर्नामित करण्यात आले आहे, ती अमेरिकेचे अवलंबित्व कमी करण्यासाठी, रशियाला रोखण्यासाठी आणि धोरणात्मक स्वायत्तता निर्माण करण्यासाठी संरक्षण क्षेत्रात गुंतवणुकीचा प्रस्ताव मांडते.
- युरोपियन युनियनने मार्च 2025 मध्ये सुरू केलेल्या या योजनेला सुरुवातीला 'रीआर्म युरोप' असे नाव देण्यात आले आणि नंतर दीर्घकालीन संरक्षण सज्जतेवर व्यापक धोरणात्मक लक्ष केंद्रित करण्यासाठी 'रेडीनेस 2030' असे पुनर्नामित करण्यात आले.
- **उद्दिष्टे**: स्वावलंबी युरोपियन संरक्षण उद्योग उभारण्यासाठी आणि रशियाच्या आक्रमणासारख्या

बाह्य धोक्यांना त्वरित प्रतिसाद देण्यासाठी युरोपियन युनियनची संरक्षण सज्जता वाढवण्यासाठी 2030 पर्यंत 800 अब्ज युरो जमा करण्याचे उद्दिष्ट आहे.

## संयुक्त राष्ट्र महासागर परिषद 2025:

**संदर्भ (DTE):**

- तिसऱ्या संयुक्त राष्ट्र महासागर परिषदेचा समारोप होत असताना, महासागरांना वाढणाऱ्या धोक्यावर एक नजर.

**बद्दल:**

- फ्रान्समधील नीस येथे आयोजित. **यजमान देश:** फ्रान्स आणि कोस्टा रिका.
- **संकल्पना:** "कृतीला गती देणे आणि महासागराचे संवर्धन आणि शाश्वत वापर करण्यासाठी सर्व घटकांना एकत्रित करणे".
- **उद्दिष्टे:** प्रशासन, वित्तपुरवठा, वैज्ञानिक ज्ञान आणि हवामान अनुकूलन यावर लक्ष देणे.
- एस. डी. जी. 14: पाण्याखालील जीवन-शाश्वत मत्स्यपालन, प्रदूषण नियंत्रण आणि सागरी संवर्धनावर लक्ष केंद्रित करणे.

**UNSO 3 चे परिणाम:**

**ब्लू NDC चॅलेंज:**

- ब्राझील आणि फ्रान्सने सुरू केले.
- ब्राझीलमधील बेलेम येथे होणाऱ्या UNFCC च्या COP 30 च्या आधी देशांना त्यांच्या राष्ट्रीय निर्धारित योगदानात (NDC) महासागर-केंद्रित हवामान उपायांचा समावेश करण्याचे आवाहन केले जाते.

**महत्त्वाकांक्षी प्लास्टिक करारासाठी चांगले जागृत होण्याचे आवाहन:**

- स्वित्झर्लंडमधील जिनेव्हा येथे ऑगस्ट 1,2025 रोजी नियोजित संयुक्त राष्ट्रांच्या प्लास्टिक करार वाटाघाटी, INC 2.5 च्या पुढील फेरीपूर्वी 'नाइस वेक-अप कॉल' आला आहे.
- विशेषतः वाटाघाटी आव्हानात्मक राहिल्याने आणि मागील मुदत चुकल्यामुळे, मजबूत, कायदेशीररित्या बंधनकारक असलेल्या जागतिक प्लास्टिक करारासाठी हा एक शक्तिशाली धक्का आहे.
- 'नाइस वेक-अप कॉल' वर स्वाक्षरी करणाऱ्यांमध्ये भारताचा समावेश नाही

PRAYAAS

# MPSC प्रीलिम्स लक्षवेध

## राष्ट्रीय बातम्या:

### भारतातील पहिले ई-कचरा पुनर्वापर उद्यान

- दिल्लीतील होलांबी कलानमध्ये उभारले जाणार आहे.
- दरवर्षी 51,000 टन ई-कचऱ्यावर प्रक्रिया करण्याचे उद्दिष्ट असलेल्या होलांबी कलान येथे **भारतातील पहिल्या ई-कचरा पुनर्वापर उद्यानाचे आयोजन दिल्ली करणार आहे.** पर्यावरण उद्यान हरित रोजगार, चक्रीय अर्थव्यवस्थेला चालना देईल आणि पुनर्वापर क्षेत्राला औपचारिक रूप देईल.
- **ई-कचरा पर्यावरण उद्यान 11.4 एकर क्षेत्रावर पसरलेले असेल आणि भारतभर प्रस्तावित अशा चार सुविधांपैकी एक असलेल्या व्यापक राष्ट्रीय योजनेचा तो एक भाग आहे.** हे सार्वजनिक-खाजगी भागीदारी **(PPP) चौकटीद्वारे रचना, बांधणी, वित्त, संचालन आणि हस्तांतरण (DBFOT) मॉडेल अंतर्गत विकसित केले जाईल.**

### बिबट्याची राजधानी:

- **बंगळुरू अधिकृतपणे भारताची 'बिबट्याची राजधानी' बनली आहे,** ज्याने मोठ्या महानगरांच्या काठावर राहणाऱ्या मुक्तपणे फिरणाऱ्या जंगली बिबट्यांच्या सर्वाधिक संख्येच्या बाबतीत मुंबईला मागे टाकले आहे.
- **होलमट्टी नेचर फाऊंडेशनने (HNF) आणि संरक्षणतज्ज्ञ डॉ. संजय गुब्बी** यांच्या नेतृत्वाखाली केलेल्या वर्षभर चाललेल्या सर्वेक्षणानुसार.
- **बन्नेरगट्टा राष्ट्रीय उद्यानात (BNP) बिबट्यांच्या संख्येत सातत्याने वाढ होत आहे** आणि अनेक प्रमुख वनक्षेत्रांना संवर्धन राखीव दर्जा देण्याचा प्रस्ताव आहे.

### तात्काळ आरक्षणासाठी आधार ओ. टी. पी. अनिवार्य:

- **गैरप्रकारांना आळा घालण्यासाठी आणि तात्काळ तिकिटांची योग्य उपलब्धता सुनिश्चित करण्यासाठी रेल्वे मंत्रालयाने जाहीर केले आहे की 15 जुलै 2025 पासून आय. आर. सी. टी. सी. च्या संकेतस्थळावर आणि मोबाईल एपवर तात्काळ तिकीट आरक्षणासाठी आधार-आधारित ओ. टी. पी. प्रमाणीकरण अनिवार्य असेल.**
- असेच ओ. टी. पी.-आधारित प्रमाणीकरण प्रवासी आरक्षण प्रणाली (पी. आर. एस.) काऊंटरवर लागू होईल.

### भारतातील पहिले पाण्याखालील संग्रहालय :

- **महाराष्ट्रातील सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील वेंगुर्ला किनाऱ्याजवळील निवती रॉक्सजवळ बंद करण्यात आलेल्या आय. एन. एस. गुलदार या युद्धनौकेभोवती भारत आपले पहिले पाण्याखालील संग्रहालय आणि कृत्रिम प्रवाळ खडक विकसित करणार आहे.**
- **केंद्रीय पर्यटन मंत्रालयाने ₹1 कोटीच्या खर्चासह समर्थित केलेल्या या प्रकल्पाचा** उद्देश सागरी जैवविविधता संवर्धन, पर्यावरण-पर्यटन आणि स्कुबा डायव्हिंग आणि पाणबुडी सहलींसारख्या पाण्याखालील साहसी पर्यटनाला प्रोत्साहन देणे हा आहे.
- 11 जून 2025 रोजी महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस भारताच्या पहिल्या पाण्याखालील संग्रहालय प्रकल्पाच्या शुभारंभाला आभासी पद्धतीने उपस्थित होते.
- निवृत्त झालेली आय. एन. एस. गुलदार, जी जानेवारी 2024 पर्यंत भारतीय नौदलात कार्यरत होती, ती महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाकडे (एम. टी. डी. सी.) सुपूर्द करण्यात आली आहे.

## आंतरराष्ट्रीय बातम्या:

### पोसन पोया:

- **श्रीलंका पवित्र पोसन पोया उत्सव साजरा करत आहे,** जो 2,000 वर्षांपूर्वी बेट राष्ट्रात बौद्ध धर्माच्या आगमनाचे स्मरण करतो.
- जूनमधील पौर्णिमेच्या दिवशी साजरा केला जाणारा हा सण, भारताच्या सम्राट अशोकाचा मुलगा अरहत. **महिंदा याने मिहिनताल येथे राजा देवनम्पियातिस्साला पहिला उपदेश दिला तेव्हाचा महत्त्वाचा प्रसंग आहे.**

## ऑपरेशन रायझिंग लायन *

- प्रादेशिक संघर्षाच्या मोठ्या वाढीमध्ये, इस्रायलने चालू असलेल्या ऑपरेशन रायझिंग लायन **अंतर्गत हल्ल्यांची दुसरी लाट सुरू केली आहे,** इराणी राज्य माध्यमांनी नटांझ युरेनियम संवर्धन स्थळावर झालेल्या स्फोटाची पुष्टी केली आहे.

## नियुक्तीच्या बातम्या:

### टी. सी. एल. इंडियाने रोहित शर्माला ब्रँड ॲम्बेसेडर म्हणून पुन्हा नियुक्त केले:

- टी. सी. एल. इंडिया या अग्रगण्य ग्राहक इलेक्ट्रॉनिक्स ब्रँडने भारतीय **क्रिकेटपटू रोहित शर्मासोबतच्या भागीदारीचे सलग दुसऱ्या वर्षी ब्रँड ॲम्बेसेडर म्हणून नूतनीकरण** करण्याची अधिकृत घोषणा केली.

### टी. रबी शंकर:

- **भारतीय रिझर्व्ह बँकेचे (आरबीआय) डेप्युटी गव्हर्नर टी. रबी शंकर यांची 16 व्या वित्त आयोगाचे अंशकालिक सदस्य म्हणून नियुक्ती केली आहे.**
- त्यांची नियुक्ती **अजय नारायण झा यांनी रिक्त केलेली जागा भरते,** ज्यांनी वैयक्तिक कारणांमुळे राजीनामा दिला. शंकर यांचा कार्यकाळ आयोगाचा अहवाल सादर होईपर्यंत किंवा 31 ऑक्टोबर 2025 पर्यंत सुरू राहील,
- **आयोग 2026-2031 कालावधीसाठी आपल्या वित्तीय शिफारशी तयार करेल.**

**वित्त आयोग:-**

- घटनात्मक संस्था: भारतीय राज्यघटनेच्या **कलम 280** अंतर्गत स्थापन.
- आदेश: केंद्र आणि राज्यांमध्ये महसुलाचे वाटप कसे करावे याची शिफारस करणे.
- 16 व्या वित्त आयोगाचे प्रमुख: **अरविंद पनगढिया,** नीती आयोगाचे माजी उपाध्यक्ष
- नेमणुकीची तारीख: 31 डिसेंबर 2023.
- अहवाल सादर करण्याची अंतिम तारीख: 31 ऑक्टोबर 2025.
- लागू होणारा कालावधी: 1 एप्रिल 2026-31 मार्च 2031

### सत पाल भानू:

- **भारत सरकारने भारतीय जीवन विमा महामंडळाचे (एल. आय. सी.) सध्याचे व्यवस्थापकीय संचालक सतपाल भानू** यांची महामंडळाचे अंतरिम मुख्य कार्यकारी अधिकारी आणि व्यवस्थापकीय संचालक म्हणून नियुक्ती केली आहे.
- पूर्वीचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी आणि व्यवस्थापकीय संचालक म्हणून काम केलेल्या **सिद्धार्थ मोहंती यांचा कार्यकाळ पूर्ण झाल्यानंतर हा निर्णय घेण्यात आला आहे.** भानू 8 जून 2025 पासून तीन महिन्यांच्या कालावधीसाठी किंवा कायमस्वरूपी उत्तराधिकारी नियुक्त होईपर्यंत, यापैकी जे आधी होईल, ती प्रमुख नेतृत्व भूमिका स्वीकारेल.

## क्रीडा बातम्या

### पोर्तुगालने नेशन्स लीग चॅम्पियन्सचा मुकुट पटकावला:

- **8 जून 2025 रोजी म्युनिखच्या अलियान्झ एरिना येथे झालेल्या अंतिम सामन्यात, नियम आणि अतिरिक्त वेळेत 2-2 अश्या बरोबरीनंतर, पेनल्टी शूटआऊटमध्ये स्पेनला 5-3 असे पराभूत करून पोर्तुगालने त्यांचे दुसरे यू. ई. एफ. ए. नेशन्स लीग विजेतेपद पटकावले.**
- अल्वारो मोराता बाद झाल्यानंतर रुबेन नेव्हसने निर्णायक स्पॉट-किकने विजय निश्चित केला.
- **पोर्तुगालचे हे दुसरे नेशन्स लीग विजेतेपद आहे,** ज्यामुळे 2018 मध्ये त्याच्या स्थापनेपासून दोनदा स्पर्धा जिंकणारा तो पहिला संघ ठरला आहे.

### UEFA नेशन्स लीग:-

- UEFA ने स्पर्धात्मक सामन्यांसह आंतरराष्ट्रीय मैत्रीपूर्ण सामन्यांची जागा घेण्यासाठी 2018 मध्ये सुरुवात केली.
- मागील विजेते-2019-पोर्तुगाल, 2021-फ्रान्स, 2023-स्पेन.

## कार्लोस अल्काराझ:

- लवचिकता आणि कौशल्याच्या विलक्षण प्रदर्शनात, **कार्लोस अल्काराझने पाच तास आणि 29 मिनिटे चाललेल्या सर्वात प्रदीर्घ फ्रेंच ओपन अंतिम सामन्यात इटलीच्या जानिक सिनरवर** विजय मिळवला.
- दोन सेट मागे राहून आणि तीन मॅच पॉईंट्सचा सामना करत, स्पॅनिश स्टारने टेनिसच्या इतिहासातील सर्वात मोठ्या पुनरागमनापैकी एक करत 4-6,6-7 (4), 6-4,7-6 (3), 7-6 (10-2) असा विजय मिळवला.
- हा विजय अल्काराझचे **सलग दुसरे फ्रेंच ओपन विजेतेपद आणि त्याचा एकूण पाचवा ग्रँड स्लॅम विजय आहे, ज्यामुळे खेळाच्या सर्वात प्रतिभावान तरुण प्रतिभांपैकी एक म्हणून त्याचा दर्जा मजबूत झाला आहे.**
- वयाच्या 22 व्या वर्षी कार्लोस अल्काराझने यापूर्वी **2024 मध्ये फ्रेंच ओपन आणि विम्बल्डन 2023 ची अंतिम फेरी सेटमध्ये पिछाडीवर राहून जिंकली होती,** ज्यामुळे उच्च-दबाव परिस्थितीत त्याचे सामर्थ्य सिद्ध झाले होते.

## रोलँड गॅरोस 2025 (फ्रेंच ओपन) मधील विजेते: -

| Sr. No | Category | Winner | Runners-Up |
|---|---|---|---|
| 1 | Men's singles | Carlos Alcaraz (Spain) | Jannik Sinner (Italy) |
| 2 | Women's Singles | Coco Gauff (USA) | Aryna Sabalenka (Belarus) |
| 3 | Women Doubles Title | Paolini and Sara Errani (Italy) | Anna Danilina and Aleksandra Krunic |
| 4 | Men Doubles Final | Marcel Granollers and Horacio Zeballos (Spain & Argentina) | Joe Salisbury and Neal Skupski (Britain) |

## अरविंद चितांबरम:

- **भारतीय ग्रँडमास्टर अरविंद चितांबरमने आर्मेनियातील जेरमुक येथे झालेल्या 6 व्या स्टेपॅन अवाग्यान मेमोरियल बुद्धिबळ स्पर्धेत विजय मिळवला आहे.**
- त्याने 9 फेऱ्यांमध्ये 6.5 गुण मिळवले. जरी त्याने सहकारी भारतीय ग्रँडमास्टर आर. प्रज्ञानंदाशी बरोबरी साधली, तरी **अरविंदला टायब्रेक प्रणालीच्या** आधारे विजेता घोषित करण्यात आले.

## एम. एस. धोनी:

- **भारताचा माजी कर्णधार आणि त्याच्या पिढीतील सर्वात प्रतिष्ठित क्रिकेटपटूंपैकी** एक असलेल्या महेंद्रसिंग धोनीचा लंडन येथे झालेल्या एका प्रतिष्ठित कार्यक्रमात **आयसीसी हॉल ऑफ फेममध्ये अधिकृतपणे समावेश करण्यात आला.**
- या सन्मानासह, आंतरराष्ट्रीय क्रिकेट परिषदेने (आय. सी. सी.) त्याच्या खेळातील विलक्षण योगदानासाठी मान्यता मिळवणारा धोनी हा 11 वा भारतीय क्रिकेटपटू आणि नववा भारतीय पुरुष खेळाडू ठरला आहे.

**हॉल ऑफ फेम 2025: ए स्टार-स्टडेड क्लास:**

- मॅथ्यू हेडन (ऑस्ट्रेलिया).
- डॅनियल व्हेटोरी (न्यूझीलंड)
- हाशिम आमला (दक्षिण आफ्रिका)
- ग्रॅमी स्मिथ (दक्षिण आफ्रिका)
- सना मीर (पाकिस्तान).
- सारा टेलर (इंग्लंड).

## वर्ल्ड टेस्ट चॅम्पियनशिप:

- दक्षिण आफ्रिकेने लॉर्ड्स येथे आयसीसी वर्ल्ड टेस्ट चॅम्पियनशिप 2025 चे पहिले विजेतेपद पटकावले.
- **जागतिक कसोटी अजिंक्यपद स्पर्धेच्या (डब्ल्यू. टी. सी.) अंतिम सामन्यात गतविजेत्या ऑस्ट्रेलियाचा पाच गडी राखून पराभव करून दक्षिण आफ्रिकेने** त्यांचे पहिले आय. सी. सी. विजेतेपद पटकावले.
- **चौथ्या डावातील शतकासाठी एडन मार्करामला सामनावीर पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले** आहे.

| Cycle | Winner | Runner-Up | Result | Venue |
|---|---|---|---|---|
| 2019–2021 | New Zealand | India | Won by 8 wickets | Rose Bowl, Southampton |
| 2021–2023 | Australia | India | Won by 209 runs | The Oval, London |
| 2023–2025 | South Africa | Australia | Won by 5 Wickets | Lord's, London |

## पुरस्कार:

### राष्ट्रीय ई-प्रशासन पुरस्कार 2025 *:

- महाराष्ट्रातील धुळे जिल्ह्यातील शिरपूर तालुक्यातील **रोहिणी ग्रामपंचायतीने राष्ट्रीय ई-प्रशासन पुरस्कार 2025 मध्ये सुवर्ण पुरस्कार जिंकला आहे.**
- रोहिणी हे एक 100% आदिवासी गाव असूनही, तंत्रज्ञान-चालित ग्रामीण प्रशासनासाठी राष्ट्रीय आदर्श म्हणून उदयास आले आहे.
- ग्रासरूट लेव्हल इनिशिएटिव्ह श्रेणीमध्ये भारतभरातील 1,45,000 हून अधिक प्रवेशिकांमधून ग्रामपंचायतीची निवड करण्यात आली होती आणि 9 जून 2025 रोजी विशाखापट्टणम येथे होणाऱ्या 28 व्या राष्ट्रीय ई-गव्हर्नन्स परिषदेत त्यांना हा पुरस्कार प्रदान करण्यात येणार आहे.
- हा पुरस्कार **प्रशासकीय सुधारणा आणि सार्वजनिक तक्रार विभाग (DARPG) आणि पंचायती राज मंत्रालयाद्वारे प्रदान केला जातो.**

## महत्त्वाचे दिवस:

### बालमजुरीविरोधी जागतिक दिन 2025:

- **12 जून 2025 हा बालमजुरीविरोधी जागतिक दिवसाचा 21 वा वर्धापन दिन आहे, ज्याची सुरुवात 2002 मध्ये आंतरराष्ट्रीय कामगार संघटनेने (आय. एल. ओ.) केली होती.**
- 2025 ची संकल्पना यावर जोर देते की प्रगती होत असताना, बालमजुरी संपवण्यासाठी तीव्र जागतिक कृती आवश्यक आहे.
- **2025 ची संकल्पना**-"प्रगती स्पष्ट आहे, परंतु आणखी बरेच काही करायचे आहे: आपल्या प्रयत्नांना गती देऊया!"

### बिरसा मुंडा यांची 125 वी पुण्यतिथी:

- बिरसा मुंडा पुण्यतिथी **दरवर्षी 9 जून रोजी भारतातील** महान आदिवासी स्वातंत्र्यसैनिक आणि समाज सुधारकांपैकी एक असलेल्या बिरसा मुंडा यांचे स्मरण आणि सन्मान करण्यासाठी साजरी केली जाते.
- **बिरसा मुंडा यांचा जन्म 15 नोव्हेंबर 1875 रोजी सध्याच्या झारखंडमधील उलिहातू** नावाच्या एका छोट्याशा गावात झाला. ते भारतातील अनेक आदिवासी समुदायांपैकी एक असलेल्या मुंडा जमातीचे होते.

#### उल्गुलान (बंड) चळवळ:

- बिरसा मुंडा हे **1800 च्या उत्तरार्धात उल्गुलानचे नेतृत्व करण्यासाठी प्रसिद्ध आहेत, ज्याचा अर्थ 'द ग्रेट तुमुल्ट' किंवा बंड आहे.** या चळवळीद्वारे त्यांनी आदिवासी स्वायत्ततेची मागणी केली-म्हणजे आदिवासी लोकांनी स्वतःवर राज्य केले पाहिजे आणि त्यांची जमीन आणि जंगलांवर नियंत्रण ठेवले पाहिजे.
- बिरसा मुंडा यांचे **अगदी लहान वयात निधन झाले**. 9 जून 1900 रोजी रांची तुरुंगात असताना त्यांचे निधन झाले तेव्हा ते केवळ 25 वर्षांचे होते.

# प्रिलीम्स सराव प्रश्न

Q1. With reference to the Wildlife Protection Act, 1972, consider the following statements:

1. Once an animal is declared vermin, it loses all legal protection under the Act.
2. The declaration of vermin status can be made by a State Government without any approval from the Central Government.
3. The status of vermin is permanent and applies nationwide.

Which of the statements given above is/are correct?

a) 1 only
b) 1 and 2 only
c) 2 and 3 only
d) None of the above

प्रश्न 1. वन्यजीव संरक्षण कायदा, 1972 च्या संदर्भात, खालील विधानांचा विचार करा:

1. एकदा एखादा प्राणी कीटक घोषित झाला की, तो कायद्यांतर्गत असलेले सर्व कायदेशीर संरक्षण गमावतो.
2. कीटक स्थितीची घोषणा राज्य सरकार केंद्र सरकारच्या कोणत्याही मान्यतेशिवाय करू शकते.
3. कीटकांचा दर्जा कायमस्वरूपी आहे आणि तो देशभरात लागू होतो.

वर दिलेली कोणती विधाने बरोबर/बरोबर आहेत?

a) 1 फक्त
b) 1 आणि 2 फक्त
c) 2 आणि 3 फक्त
d) वरीलपैकी कोणतेही नाही

Q2) Consider the following statements about the National e-Governance Awards 2025:

1. The awards are jointly presented by the Ministry of Electronics and Information Technology and the Ministry of Panchayati Raj.
2. Rohini Gram Panchayat in Maharashtra received the Gold Award under the Grassroots Level Initiatives category.
3. The award aims to promote innovation and excellence in digital governance at all levels of administration.

Which of the above statements is/are correct?

a) 1 and 2 only
b) 2 and 3 only
c) 1 and 3 only
d) All of the above

प्रश्न 2) राष्ट्रीय ई-प्रशासन पुरस्कार 2025 विषयी खालील विधानांचा विचार करा:

1. इलेक्ट्रॉनिक्स आणि माहिती तंत्रज्ञान मंत्रालय आणि पंचायती राज मंत्रालय संयुक्तपणे हे पुरस्कार प्रदान करतात.
2. महाराष्ट्रातील रोहिणी ग्रामपंचायतीला तळागाळातील उपक्रम श्रेणी अंतर्गत सुवर्ण पुरस्कार मिळाला.
3. प्रशासनाच्या सर्व स्तरांवर डिजिटल प्रशासनातील नवकल्पना आणि उत्कृष्टतेला प्रोत्साहन देणे हा या पुरस्काराचा उद्देश आहे.

वरीलपैकी कोणती विधाने बरोबर आहेत/आहेत?

a) फक्त 1 आणि 2.
b) फक्त 2 आणि 3.
c) फक्त 1 आणि 3.
d) वरील सर्व.

Q3) Consider the following statements about the Commission of Railway Safety (CRS):

1. It functions under the administrative control of the Ministry of Railways.
2. It is responsible for granting final clearance before any new railway line is opened to the public.
3. The CRS is governed by the provisions of the Railways Act, 1989.

Which of the statements given above is/are correct?

a) 1 and 2 only
b) 2 and 3 only
c) 1 and 3 only
d) All of the above

प्रश्न 3. रेल्वे सुरक्षा आयोगाबाबत (सी. आर. एस.) खालील विधानांचा विचार करा:

1. ती रेल्वे मंत्रालयाच्या प्रशासकीय नियंत्रणाखाली काम करते.
2. कोणताही नवीन रेल्वे मार्ग जनतेसाठी खुला करण्यापूर्वी अंतिम मंजुरी देण्यासाठी ती जबाबदार आहे.
3. सी. आर. एस. रेल्वे कायदा, 1989 च्या तरतुदींनुसार नियंत्रित केला जातो.

वर दिलेली कोणती विधाने बरोबर आहेत/आहेत?

a) 1 आणि 2 फक्त
b) 2 आणि 3 फक्त
c) 1 आणि 3 फक्त
d) वरील सर्व

Q4) With reference to DIGIPIN, recently launched in India, consider the following statements:

1. It assigns a unique 10-character alphanumeric code to every 10m x 10m grid across India.
2. It is developed jointly by the Department of Posts, IIT Hyderabad, and National Remote Sensing Centre (ISRO).
3. DIGIPIN operates only with active internet access.

Which of the statements given above is/are correct?

a) 1 and 2 only
b) 2 only
c) 2 and 3 only
d) All of the above

प्रश्न 4) अलीकडेच भारतात सुरू झालेल्या डिजिपिनच्या संदर्भात, खालील विधानांचा विचार करा:

1. हे भारतभरातील प्रत्येक 10 मीटर x 10 मीटर ग्रीडला एक अद्वितीय 10-वर्णांचा अल्फान्यूमेरिक कोड नियुक्त करते.
2. हे टपाल विभाग, आय. आय. टी. हैदराबाद आणि नॅशनल रिमोट सेन्सिंग सेंटर (आय. एस. आर. ओ.) यांनी संयुक्तपणे विकसित केले आहे.
3. डिजिपिन केवळ सक्रिय इंटरनेट प्रवेशासह कार्य करते.

वर दिलेली कोणती विधाने बरोबर आहेत/आहेत?

a) 1 आणि 2 फक्त
b) 2 फक्त
c) 2 आणि 3 फक्त
d) वरील सर्व

Q5) Consider the following statements regarding Foreign Direct Investment (FDI) trends in India for 2024–25:

1. India witnessed a rise in gross FDI inflows but a significant fall in net FDI inflows.
2. The services sector attracted the highest share of total FDI inflows.
3. India's net outward FDI showed a declining trend over the previous year.

Which of the above statements is/are correct?

a) 1 and 2 only
b) 2 and 3 only
c) 1 and 3 only
d) 1, 2 and 3

प्रश्न 5) 2024-25 साठी भारतातील थेट परकीय गुंतवणुकीच्या (एफ. डी. आय.) कलांबाबत खालील विधानांचा विचार कराः

1. भारतात एकूण थेट परकीय गुंतवणुकीच्या ओघामध्ये वाढ झाली, परंतु निव्वळ थेट परकीय गुंतवणुकीच्या ओघामध्ये लक्षणीय घट झाली.
2. सेवा क्षेत्राने एकूण थेट परकीय गुंतवणुकीचा सर्वाधिक वाटा आकर्षित केला.
3. भारताच्या निव्वळ बाह्य थेट परकीय गुंतवणुकीत मागील वर्षाच्या तुलनेत घट दिसून आली.

वरीलपैकी कोणती विधाने बरोबर आहेत/आहेत?

a) 1 आणि 2 फक्त
b) 2 आणि 3 फक्त
c) 1 आणि 3 फक्त
d) 1,2 आणि 3

PRAYAAS